

НОВІ ПОЕЗІЇ

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ПІСНЯ

Чорні тучі, пил і вітер
над Берестовою.
Пада вечір. Дзвонить тиша
міддю листовою.
Дуб і берест, клен і явір
в тучі головою.

Листя рве і кида вихор
у холодну воду.
Проїздили партизани,
не питали броду.
Не чекала в цю годину
гостя із походу?

Що ж ти стала, не одчиниш
милому ворота?
Чи йому не остогидли
клопіт і турбота?
Чи йому сідло та шабля
тільки і роботи?

Бачиш—меншає у мене
хлопців у загоні,
День і ніч і ще дві ночі
гнали нас погоні!
Пошербилися підкови,
потомились коні...

Шлях наш степом, полем, лугом,
борами густими.
Заночуєм, відпочинем,
далі кінь нестиме...
Що це в тебе за обнова,
шовкова хустина?

Що це в тебе за обнова,
руки побіліли?
Що ж мовчиш, не чую й слова,
я стомився, мила.
Пил і вітер. Чорна туча
небо полонила.

Одчиняються ворота
за спиною в тебе.
Одчиняються ворота
у широке небо.
Одчиняються ворота —
блискавка у небо!

Як він падав! Як розкинув
руки похололі!
Як летіли полем коні
і зникали в полі!
Геть від зради, партизани,
ще вам не доволі?!

Ще вам, хлопці, не доволі
смерті отакої?
Дош і вітер. Шум і тиша
рвуться над рікою.
І немає вам спочину,
і нема спокою!

Чорні тучі, шал і вихор
над Берестовою.
Ніч ночує комишами,
чорною травою
Дуб і берест, клен і явір
в тучі головою.

С И Н

Ми знову зустрілись. І знову тривога
дозором обходить застави й пости.
Курять перед бурею дальні дороги
і дзвонять на вітрі залізні мости.

І знову встають над крутими мостами
багрових туманів важкі табори.
Гудуть над садами, летять над
містами
солоні, від давна знайомі вітри.

Холодним свинцем наливаються води,
і важко їх плин берегам пронести.
І ранком підводиться сонце походу,
і коні іржуть, і тривожишся ти.

Вже б'ють барабани! До зброї!
До зброї!
І труби вже чути. І тупіт копит.
Розкинулись поли шинелі старої
і син твій щасливий в колісці
не спить.

Чого ж ти спинилась? Я знав
не такою
тебе за розгоном зруйнованих меж.
Дивись—твої друзі в бою за рікою
чекають на тебе, а ти не ідеш.

А ти не ідеш, ти в тривозі голубиш
щасливого сина... І кулі дзвенять,

і смерть Голубенка цілує у губи,
і падає Костін на землю з коня.

Ти чуєш—до бою вступають гармати
і гавбиці люто вгинають мости.
Невже ти змінилась? Невже
тільки мати?
Невже тільки сину твоєму рости?

Умиється кров'ю і виплине за ніч
порубаний день на узбочини рік,
і згадують будуть тебе партизани
словами холодними двічі на рік.

Що вперше згадають тебе
в роковини
поразки в бою, де тебе не було,
де друзів твоїх у сумну домовину
туманного степу без ліку лягло.

І вдруге згадають у день перемоги
без тебе, без тебе здобувши її...
Сідлай же коня, виїзди на дорогу
в тривогу, в багрові тумани, в бої!

Ми віримо в тебе. Ні втоми. Ні втечі.
Вже сонце походу на трубах горить.
Ти сина цілуєш. Шинелю на плечі.
Коня в шенкеля—і дорога курить...

У Л Я Н А

Буде слово, буде пісня про
холодні вечори,
про важкі весняні зорі, про
любов і трактори...
Віють молоді і люто в місяць
березень вітри.

Степ і вітер. Степ і тиша. Степ
і сонце. Цілина.
Вийджає в степ бригада, а в
бригаді новина—
перша дівчина в бригаді, ще
й хороша, як весна.

Що ж ти, дівчино Уляно, від
бригади відстаєш?

Що ж ти, дівчино Уляно, сповна
норми не даєш?
Ой, і вітряне і п'яне повесіння
ти ж моє ж.

Каже перший, каже другий, каже
третій тракторист:
Не твоє, Уляно, діло—не твоя
і не берись!
А четвертий каже: сміло крий,
Уляно, не барись!
День змагання. Два—змагання.
А Уляна відстає,
Три сміються, а четвертий їм руки
не подає,

а четвертий в другу зміну із
Уляною стає.

Березнева ніч холодна. Чорне
поле. Цілина.
Вітер молоді і люто світ надвое
розтина.
Ой бригадні темні ночі, місяць,
березень, весна!

Вранці перший, другий, третій
сміхом дівчину стріча,
а четвертий червоніє, а вона не
поміча,
що беруться хлопці в бокі від
дурного сміхача.
День змагання. Два змагання.
Ніч і день і ще два дні.

Трое ходять у тривозі—не веселі
не су-

а четвертому ув очах загоряються
вог-

Що ж ви, хлопці, від Уляни на
версту відста-

Що ж ви, хлопці, менш Уляни
звище норми да-

Ой, і вітряно і п'яно в грудях
молодість ро-

Ой важкі весінні зорі, місяць
березень, ве-

Вітер молоді і люто степ
розораний е-

І лягають зерна п'яно, де лежалв
цілв-

МАКУХА

На Полтавській вулиці зеленій
за дубовими шуміла ворітьми
бацька вашого олійниця, Єлено,
з рання-раннього до пізньої п'ятни.

Був горбатий, рудомордий, волохатий,
хоч від того мало мав досад—
зміг поставити під залізом хату,
обложити цеглою фасад.

У дворі стояли ситі коні,
лаялись дебелі куркулі,
в товстошкурі дублені долоні
затискали пагони землі.

Лушила насіння шеретовка,
і скрипіли ребра батрака,
похожала між возами ловко
нашого хазяїна дочка.

Тиснув прес. Гірки, іржаві плями
витискав з онучі добрий гніт,
і масними синіми рублями
подала макуха їй до ніг.

Скільки золота у коси ці вложили,
не злічити і не піднести!
Скільки він угнав жінок в могилу,
поки народилась ти!

Ой, Полтавська вулиця зелена,
ще й гаряча соняшна імла!

Ой, дочка олійника Єлена,
ти мене до горя довела.

Я проходив крізь сухі ворота
на забитий лантухами двір.
Гріла неприхована турбота
мій п'яний і полохливий зір.

За твої важкі пахучі коси,
за холодні очі голубі
молодість і кров свою проносив
і задурно віддавав тобі.

За твої гарячі малинові,
вередливо кроєні вуста
скільки переграло в мене крові
і перекипіло до чиста!

Тільки я не говорив і слова,
бо горбатий батько твій лихий,
ніби з чортом уложив умову—
гнав мене тягати лантухи.

Що ж я мав йому на те сказати,
батькова улюблена дочка?
Батогом хіба оперезати,
чи під око ставить синяка?

У мені любов перекипала,
я до вечора мовчав і лиш тоді,
як од хати тінь на двір упала,
руки мив у дощовій воді.

Ти приходила у шовковій спідниці
 — за олію виміняв рудий—
 ой, Єлено, Єлько-чарівнице,
 ой підожди хвилинку, підожди...

Зупинилася. Не мовив ні слова.
 Бачив—зимно в голубих очах,
 бачив— мало молодії крові,
 бачив— ще когось не вистача.

Як летіло кам'яно і глухо
 й падало у воду дощову:
 — Що ж ти став, бери собі макуху! —
 я почув і все таки живу.

За мої неповні двадцять років,
 за мою печаль, що не зборов —

ти хазяйським вивіреном оком
 оцінила дешево любов.

Що ж мені тепер тобі сказати,
 батькова улюблена дочка?
 Що не став хазяїнові зятем,
 то мені образа не важка.

Одшуміли, облетіли клени,
 поруділа дощова вода...
 чарівнице чортова, Єлено,
 з вулиці Полтавської біда!

Тільки в серці й досі ще задуха,
 хоч давно перекипіла кров—
 стала в горлі, як гірка макуха,
 перша неприкаяна любов!
 Харків, 1934

ДВА ПОРТРЕТИ

НОВЕЛА

АРК. ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ

— Цього не може бути,—кладучи на статистику іще теплу деталь, переконано говорить один із нас.

Так, це неможливо,—згоджуючись хитаємо ми головами.

— А Олекса, витираючи паклею блискучий метал станка, аж захлинається щасливим сміхом.

— Чудаки! вигукує він і виключає трансмісію.

— Чудаки,—ви нагадуєте мені того чоловіка, який побачивши жирафу, вперто твердив: такого не може бути ні, не може... А проте...

І Олекса, навмисне перераховуючи, вибирає з бляшаної скринька ясно сяючі, щойно спід різця деталі Р—26.

А проте, він таки має рацію. Всіх деталей рівно тридцять сім штук. Не більше і не менше,—тридцять сім. Тобто на п'ять більше, ніж звичайно, на протязі багатьох місяців. Ось загорнуті в полу Олексині спецівки вони проміняться, ніби глузуючи з нас своєю наочністю.

І в голосі Олекси дзвенить торжество, коли він гукнувши,—Підождіть мене!—іде до старшого майстра здавати свій сьогоднішній виробіток.

Спиняючись коло умивальника, ми чуємо, як весело він насвистує щось легковажне і досі нам незнайоме.

Ми мовчимо, миючи руки: дзюрчить вода крізь наші пальці, дзвонить в оцинкований жолоб.

Проте, жодна краплина заздрості, не отруїла нашого роздуму. Ми тільки здивовані. Так здивовані, що навіть вигукнув один із нас:—Цього не може бути!

Та й справді. Довгий час наш др. краший фрезерувальник цеху, тривав у своїх руках рекорд по деталі Р—26. Тридцять дві штуки щодня. Це були наслідки майстерності та ідеального утильнення робочого часу.

Хронометражисти вважали цю цифру за найвищий і постійний показник продуктивності. До цього звикли, як звикли до астрономічного явища.

І хоч ми, його друзі, теж фрезерувальники, виробляли на третину менше, та це було так звичайно, що ми навіть не заздрили.

Навпаки, ми були горді Олексом. Та ось зараз три його найближчі друзі три давні соживці по восьмій кімнаті ми дуже здивовані.

Сьогодні Олекса робив так надхненний, немов змагався сам з собою, і з цього веселого змагання вийшов переможцем.

І я певен, що якби Олекса зробив сьогодні двадцять дев'ять деталей, замість звичних тридцяти двох,—ми здивувалися б далеко менше, ніж здивовані зараз, коли він зробив їх тридцять сім!

Певен, бо навіть теоретично це неможливо, бо за хронометражними обчисленнями тридцять дві деталі утильнюють день до відказу.

— В чому ж справа? — нарешті питаю я, витираючи руки рушником, і повторюю це запитання Олексі, що наближається до нас.

Він не поспішає, хоч виходить з цеху останнім. Та й чого поспішати йому, коли він чуває себе тут зовсім вільно, удома, коли умивальник цеху такий

Комсомольський суботник по розвантаженню палива (м. Полтава, 1920 р.)

про
гур
І
пле
пов
—
пер
ден
О
нав
Оле
дже
—
ден
Т
глу
гаю
—
пер
і з
вигу
Х
Оле
ніби
—
засп
чере
хучі
Ц
шос
муля
а ве
в ба
тают
...
коли
на п
По
траві
На
Тоді
ходи
сята
лестя
Вули
в со
саме
натов
Ми
треть
жись
риш,
В п
гроно

просторий і ясний, як і в нашому гуртожитку.

І так само, як вдома, звичним рухом плечей скидає Олекса спецовку, і вона повисає на спинці стільця.

— Може бути, що в цьому виною, перше травня, портрети й вчорашній день.

От туди к бісу! Ми непорозуміло і навіть ображено переглядаємось, а Олекса, немов зрадівши знахідці, збуджено повторює:

— Так, так, портрети і учорашній день!..

Тоді нам вривається терпець. Він гуцує з нас. Рвучким жестом простягаючи рушника, я підступаю до Олекси.

— „Об'ясніть!“ — кричу я, і сам перший сміюсь з несподіваного слова і з високого фальцету, яким воно було вигукнуто.

Хлопці лягають зо сміху. А найбільше Олекса. Він аж захлинається сміхом, ніби п'є його.

— Чудаки, от чудаки! — не може заспокоїтись він навіть тоді, коли ми через заводську браму виходимо в пахучі простори травневої ночі.

Цвітуть сади вздовж Берестейського шосі. Тренькають на гетарах молоді мулярі. Вдень вони будують столицю, а ввечорами співають. Ім бо не сидиться в бараках, такої от ночі, коли розквітають славетні київські каштани..

... Ось що розповідає нам Олекса, коли ми, поклавши один одному руки на плечі, повертаємо додому.

Почалося це зовсім недавно. Першого травня почалась.

Навіть годину можна точно встановити. Тоді саме колони нашого заводу підходили до Радянського майдану. Десята ранку. Повні паруси каштанів шелестять на вітрі. Велике чисте небо. Вулиці цвітуть прапорами. Спалахує в соняшних проміннях труба, ніби саме сонце падає раптом в святковій натовпи Гримлять оркестри.

Ми йдемо головним проспектом. В третьому ряду, поруч із нами, мружиться од сонця Олекса, наш товариш, кращий фрезерувальник цеху.

В петельці його піджака світиться трохи вишневого цвіту;

Він час од часу повертає до нас широке, покроплене ластовинням обличчя, і усміхнувшись показує міцні білі зуби.

Чуб його вже побілів на сонці, ніби пилом укритися, зате очі стали ще сіріші й глибші, мов чавун на зломі.

Отак ідемо ми, переглядаючись і перегукуючись. І ще ніколи нам не було так радісно і так добре.

Ми впізнаємо й вітаємо товаришів з інших заводів — наші знайомства на стадіонах і спартакіадах.

— Олексо, глянь! — раптом викрикує хтось із нас. — Твій портрет!

— Портрет, портрет Олекси... — кояться рядами.

І справді, ми саме проходимо повз галерею портретів кращих ударників нашого міста.

І ось з величезного полотнища дивиться на нас, ледь примруженими в усмішці очима, наш друг.

Дивиться просто й на диво спокійно.

Олекса, — та де ж він? чому він так зніжковів, зашарівся весь як дівчина? Пальці обривають пелюстки зірчастого цвіту. Похмурнів навіть. А коли наша колона спинилась, хтось гукнув: — Качати Олексу!.. — Качати!.. — пройшло рядами, Олекса зник. Певно вислизнув з колони і змішався з натовпом на тротуарі.

— Зніжковів так чи що?

— Еге ж, зніжковів, перелякався навіть, — каже нам зараз Олекса і ми йому віримо.

Та увечері того самого дня, коли місто було покроплене різнокольоровими зорями ілюмінації, а ми, його друзі, порозходились по клубах танцювати і пити вино, — Олексу раптом непереможно потягло на головний проспект. Потягло подивитись на самоті на той портрет, що він його навіть не впізнав був удень. Так не впізнав, бо звук своє обличчя бачити по частинах, коли голився перед маленьким, як срібний полтинник завбільшки, зеркалом, що було у восьмій кімнаті.

І от, оглядаючись довкола, — не зустріти б кого із знайомих, — підходить Олекса до власного портрета на го-

ловному проспекті. Підходить і вражений спинається. Так, це він. І навіть кронциркуля в кишені намалював художник. І хто б це міг дати йому ту фотографію, де знялись вони вчотирьох якось по роботі.

Так, це він, Олекса. Тільки усмішка якась чудна і вигляд надто гордий — хіба дивиться він коли отак-от самовпевнено і навіть хвалювано?

В цей час шаркаючи підшвами підійшов чоловік схожий на контрабас. Він спинився поруч і зайшовся задушливим кашлем.

— Ну, що ви скажете? — прохрипів він, звертаючись до Олекси. — Що ви скажете на цей базар га? — і повів рукою з брудним носовиком у пальцях вздовж галереї.

— Яка похваляба, яка фронда, — та це ж профанація мистецтва, це... — і знову зайшовся ядушливим кашлем.

Олекса непорозуміло дивився на несподіваного співбесідника, а той, підступивши до нього, торкнувся ліктя, ніби співчуття шукаючи, хрипів далі:

— Серов, славетний Серов писав портрета Сави Морозова роками... Сави Морозова! — захлинувся він.

— А це, — це ж профанація, бо чиї портрети, портрети чиї, я вас питаю? Ось прошу, — потяг він Олексу за рукав. — Ось державний діяч, — з 36-го номеру на Левашівській, — двірник! — з глибоким призириством гукнув він. — Я його знаю я, там живу на Левашівській.

— Зараз нема Левашівської, зараз вулиця Карла Лібкнехта, — обурився раптом Олекса, і висмикнув свого рукава з чіпких, сухорлявих пальців.

— А потім скажіть мені, скажіть, — чуєте? — закричав він, — чи стояли ви коли три зміни коло верстата? І чи зробили коли тридцять дві деталі на зміну? Зробили? Ні?

Чоловік розгублено витріщився на Олексу, навіть рота розкрив од здивування, — великий рот з кривими зубами.

— Але ж, але ж я — спробував щось сказати він.

— Що? Ну що? — скипів Олекса. — А чи не спали ви коли дві ночі? Чи хотіли принаймні не спати, виконуючи

термінове замовлення? Ну, скажіть! — наступав він на чоловіка, а той раптово осів, ніби проколотий мяч, і, знову закашлявшись, скопився за груди. Він став жалюгідним.

— Я не спав недавно ніч — печаль прошепотів він, — не спав, бо в мене страшно боліли зуби... Постійте, куди ж ви? — жалібно заволав він, а Олекса вже не слухав. За кілька кроків він помітив портрета дівчини, щільно дивилась на нього з широкого полотна.

В кожній рисі її обличчя, вирізаного вугляними штрихами, на білій тканині портрета — світилась енергія впевненість, а погляд великих очей був на диво спокійний і навіть суворий.

— Так дивляться люди, що мають міцні, вірні руки, — подумав Олекса підійшов ще ближче до портрету.

Він уже забув про свого співбесідника і тільки побачивши ледве помітну усмішку, що скоріше вгадувалась, ніж відчувалась, на сміливо вирізьблених дівочих устах, пригадав його на мить, щоб усміхнувшись і собі, знову забути цю несподівану постать, що виникла із сутінків.

Він довго стояв перед портретом ніби хотів запам'ятати кожен риси знайомого обличчя. Йому здавалося, що він має на це право, бо дівчина теж була фрезерувальницею, як і він, вона працювала на сусідньому заводі.

— Чому він ніколи не зустрічався з нею? — подумав Олекса і певно від того, що над розвітлим Києвом пливало весняна ніч, йому захотілось раптом відшукати її, познайомитись, стиснути міцно маленьку, певно маленьку руку. Буває таке...

... І коли Олекса ілюмінованим трамваем повертався додому, мимохідь вдивляючись в кожне дівоче обличчя, не виразне сподівання зустрічі звідусільно віяло на нього хвилююче і ніжно.

І ось учора він її зустрів.

Це було так несподівано, — в трамваї коли їхав на роботу.

Навіть не впізнав одразу, хоч вона й сиділа напроти.

Не впізнав, бо там на портреті було вугіллям, чорним вугіллям, а тут

Боротьба за [500.000 кубометрів бетону — най-величніший, найяскравіший розділ в історії будівництва Дніпрогесу.

В цій боротьбі Жєня Романько — найсильніша постать, якою пишається комсомол.

Вона організатор і бригадир першої жіночої бригади бетонярок. В цю бригаду спершу не вірять; а бригада виконує своє завдання все більше і зрештою йде попереду всіх. Жєні Романько доручають найвідсталіші бригади; вона виводить їх в лави передових бригад.

Зі своєю бригадою Жєня Романько завойовує найпочесніше право, за яке з винятковим героїзмом борються всі бригади Дніпробуду: укласти останній, п'ятисоттисячний кубометр бетону.

В день XV роковин ВЛКСМ Романько в числі кращих людей комсомольського племені дістає від уряду найвищу революційну нагороду — орден Леніна.

перед ним, важке і сяюче, як свіжа мідь волосся і ясні, з золотими крапками очі.

Вони усміхнулись разом. Вона його впізнала теж. І йому захотілось раптом щось сказати. Якесь слово треба було знайти, але він не знаходив. Він не знав що йому сказати і тому раптом спитав, хоч це було і ні до чого.

— Ти на якому станкові працюєш? На бельгійському? О, і я теж...—і вони засміялись.

Потім він зацікавився, чи не буває в неї так, що каретка супорта починає норовитись і як вона запобігає цього. Дівчина відповіла, що бувало, але про це іншим разом, бо їй треба сходити. Ось наближається зупинка. Вона встала. Тоді він враз розгубився і ніяковіючи сказав, що це дуже його цікавить, і що він хотів би з нею зустрітись для відповідної розмови.

Вона зніяковіла ще більше за нього, і вже на площадці сказала:

— Якщо хочете, ми можемо продовжити нашу розмову сьогодні, на трамвайній зупинці проти Пушкінського парку. В дев'ятій вечора я буду повертатись від подруги. Якщо хочете, звичайно...—І дівчина скочила з підніжки, майнувши на прощання синім рукавом спецовки.

По роботі Олекса довго вагався—що йому одягти? Чи в спецівці йти, як і слід для розмови про коверзування бельгійського супорта, чи костюм одягнути? Та щоб не подумала вона чого. Не знав,—а нас, своїх друзів, не зважився спитати.

Нашвидко поголившись перед уламком зеркала, він все ж одягнув свій найкращий костюм, і в без чверті дев'ять був на умовленому місці.

Ось уже й дев'ята, а її все нема й нема. Може подруга затримала, а може й зовсім не прийде. Отак-от сумніваючись, стояв Олекса на трамвайній зупинці, і за довгий час чекання зробив багато спостережень, а серед них найцікавіше, що чекає на когось не один він.

В черзі спинилась дівчина,—він помітив як вона підійшла,—струнка дівчина в білій, повітряно-легкій сукні і червоній шапочці.

Вона кілька раз оглянулася навколо і коли пройшли всі нумери трамвайів що ходять по цій лінії, а вона на жодний не сіла, хоч трамваї були порожні,—він подумав:—дівчина теж на когось чекає—нетерпеливиться, аж не вшпиньки встає. О, чекання—нудна річ! Він співчував їй, тим більше, що він у такому ж стані. Але на що їй співчуття, коли так широко й заспокоюче дихає вітер.

Раптом дівчина рвучким рухом скидає з голови шапочку—вона хоче відчувати свіжі дотики вітру. Тоді Олекса враз помічає, як у косих проміннях ліхтаря, щойно обточеною міддю спалахує її волосся...

Так, це була вона...

Ну й сміялися ж вони потім, коли гуляючи алеями Пушкінського парку згадували до найменших подробиць цієї дивацьку зустріч.

Як неміливо він підійшов був до неї і промурмотів, заникуючись:—Пробачте, чи це не ви часом?

От дивак!

Але їм було дуже добре, коли, тремлячи за руки, ходили отак до пізних стежками, що губились в гущавниках.

І ось сьогодні,—та ви знаєте хлопці самі,—йому хотілося співати, так добре й радісно він працював.

— Ну що, хлопці,—звернувся до нас Олекса, закінчивши, може це все бути? Може, чи ні?

— Ого, ще як може!—пригадавши тридцять сім деталей, гукали ми, широко сміялися, тиснучи Олексі теплі міцні руки.

Пахли сади вздовж Берестейського шосе. Дзвонив трамвай і спалахувала над ним зелена зоря. Співали хлопці, бо хіба ж усидиш вдома такої ночі, коли розквітають славетні київські каштани.

Київ. Травень 34 р.

не
унка
уки

оло
заїв
код
оож
на
к на
удна
що
й те
спо-

ски-
від-
екса
ннях
ддю

коли
арку,
ь цю

в до
Про-

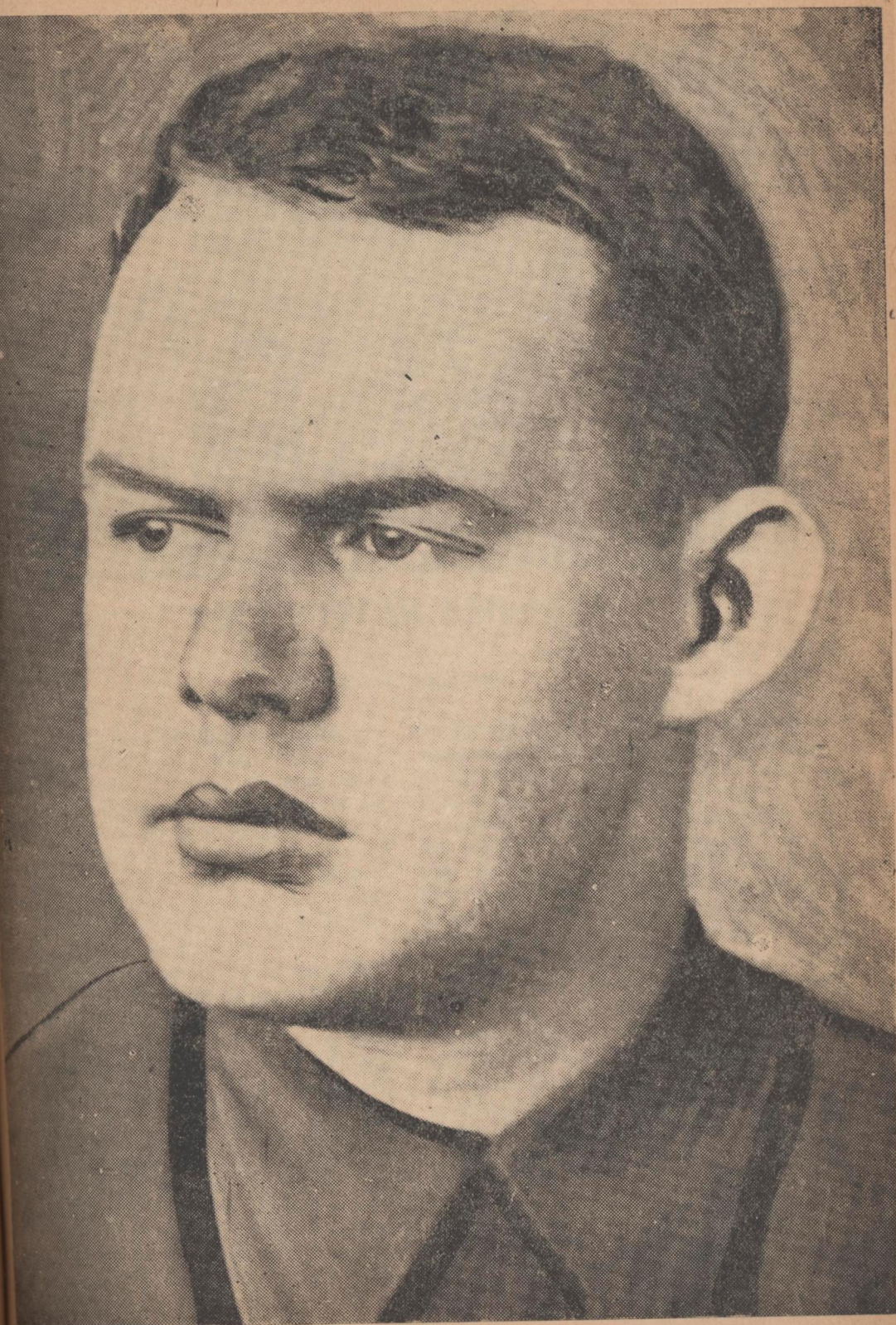
три-
пізна
иках.
лопці
добре

я до
все

авши
ми, і
еплі,

ького
увала
лопці,
ночі,
івські

4 р.

Генеральний секретар ЦК ЛКСМУ т. С. Андреев. В день XV-річчя ВЛКСМ нагороджений орденом Леніна.

ЛЮДИ І СПРАВИ НАШИХ ДНІВ

КОСТЯ ТУГАЙ ОПОВІДАЄ

НАРИС
ЙОСИП ФЕЛЬДМАН

Народився я в передмісті Харкова—на Верещаківці. В матері нас було п'ятеро дітей. Глуха од горя мати завжди сиділа на столі й шила на замозлення—вона була кравчихою. Часто я бачив як од напруги в неї з очей текли сльози. Були ці сльози прозорі й теплі; падаючи на матерію, вони зразу ж висихали. Мені було жаль матері, і я тікав на вулицю.

Батько мій працював пічником і рідко бував дома. Ходив він завжди згорблений, вимазаний глиною й од нього пахло цеглою й сажою. У нього були якісь безкольорові очі, а з під картуза на лоб вилазило сухе зів'яле волосся.

Ми з сестрою вчилися в земській школі. На стінах у класах висіли яскраві картинки, писані місцевим богомазом. Кожного ранку товста сторожика з червоними ногами мила нефарбовану підлогу й од цього в класах було завжди вохко. Піп питав тоне-ським голосом „закон божий“ та ви-

магав від учнів, щоб особливо виразно вимовляли слово „господи“. Одного разу, коли зійшли сніги й птахи принесли на крилах весну з теплих веселкових країв, нам сповістили, що ми закінчили земську школу. Видали нам глянсуватий папірець з двохголовим орлом і ми понуро пішли додому—понад зеленими парканами й по першій зеленій траві.

Далі ми вчитись не пішли, тому що мати сильніш оглухла, що в неї частіш текли сльози. Були вони, ці сльози, вже каламутні й холодні, на матерії вони не висихали, а залишали вохкі плями. Батько ще рідше почав приходити додому й од нього ще сильніш пахло цеглою й сажою.

Далі життя моє так само текло безрадісно й швидко. В 1920 році, коли мені минуло 12 років, через злидні й скруту я виїхав до двоюрідного брата, на село. Я навік запам'ятав недалекі обрії, виїжджені дороги, зелений сум степів і ліс. Зоряними ночами з тем-

Костя Тугай

них кутків села долітала одноманітна скорбота гармошки, і розлютовані собаки вили цілу ніч. Я лежав на приполку в коморі, де пахло зерном, й сумував за Харковом. Ми жили в лісі. Я пас корову, вона була з одним рогом й дуже брудна. Брат був лісником, до нас рідко приходили люди. Я полюбив тривожний шум лісу й ігрища птахів.

Ліс звався „Штаньки“ На краю цього лісу було розкидане село Сніжки, і коли вийти з села на горб, то можна було побачити містечко Валки.

В двадцятому році в лісі гуляла банда Білецького. Бандити ходили в свитах з куцаками, чоботи мастили коров'ячим маслом. Вони не голили бороди й од них тхнуло самогоном „перваком“. Якось на заході сонця, коли ліс був рожевий і на дорогах палала багряна курява, до нас прийшли лісові люди. Вони з сонною повільністю звязали руки моему братові й повели його на лісову галявину. Вони прив'язали його руки до стовбура сосни й вистрілили в потилицю. Ноги брата підкосились і він повис на руках. Отаман промовив:

— Отак усім собакам буде, коли вони йтимуть проти нас і підтримуватимуть радянську владу...

Бандити забрали все з хати і виїхали. На землю спустилась неспокійна ніч. Брат цілував стрункий стовбур сосни. Після смерти брата я найнявся до Жмикрута—куркуля. Я пас йому корови, орав, сіяв, косив. У мене поретали руки й ноги. Мене вмивали гусю дощі. Висихав я під теплим сонцем.

В 1924 році я приїхав у Харків в рідну Верещаківку. Зелена фарба в парканах облізла, мати виплакала свої очі і вмерла. Батько взяв нову жінку. Через рік помер батько. Я поступив до шевця—чоловіка тверезого й великого любителя канарок та гарних грамофонних платівок. Бувало, що мій хазяїн ходив на перегони до іподрому. Тоді він одягав білий піджак, нові чоботи та картуз з зеленого англійського сукна.

Згодом я зареєструвався на біржі праці, що тоді ще існувала. Віддали мене та ще підлітків надіслали на завод ХПЗ вчитись на слюсаря.

Тепер я почав працювати в дизельному цеху ХПЗ. Я прокидався рано і разом з усіма робітниками йшов до поїзду. Мені було радісно, я себе уважав справжнім робітником і було приємно носити брудну спецовку. Я уважно почав прислухатись до сивовусого, сивоворого на перший погляд, майстра. Він мені давав дуже цінні вказівки. Одного разу я підпилював терпугу деталі. За сіткою хвилювались паси й гуркотіли токарні верстати. Часом півтемний цех прорізували блискучі електрозварки. Підойми увесь час висились з турчанням по цеху й протидали до деталей свої довгі руки. Табельниця ходила між лежачими і роздавала слюсарям талончики на полум'я. Коли вона мені дала талончик я дуже здивувався,—мені належало значно більше грошей ніж я одержував раніше. Майстер помітив мою радість і роблячи суворе лице, повідомив, що мені підвищили розряд.

Через короткий час я вступив до вечірньої заводської робітничої школи. Я почав підвищувати свою кваліфікацію. Після гудка бувало всі поспішають додому, через заводську браму рвуться в цвіт акації. А ми сидимо

в душному приміщенні, лектор пише крейдою, а ми списуємо зошити. Дуже важко спершу було. Потім звик. Саме в цей час мене обрали в цеховий осередок „ОСО“, я завербував 80 чол. і за це одержав подяку. Потроху я почав втягуватися в громадську роботу. Мене почали ставити в приклад комсомольцям і одного разу на зборах позапартійної молоді я вирішив подати заяву до комсомолу. В 1928 році мене затвердили членом комсомолу. А згодом обрали комсомольським групоргом дизельного цеху.

Працював у нас в бригаді Ваня Семикін. Був це тихий хлопець, завжди носив з собою книжки й під час перерви сидів десь у кутку й читав. Ми з ним разом їздили поїздом додому, взагалі здружились. Їдемо, у вікно вітерець повіває, товсті молочниці бідонами стукують і сваряться між собою. Ваня Семикін розповідає мені щонебудь або газету читаємо. А раз він мені й каже:

— Слухай, Костя, я думаю організувати в цеху комсомольську бригаду-комуну, діло піде в нас, як на самоході.

Не відкладаючи поставили ми питання про бригаду-комуну на комсомольських зборах, де нам дозволили її організувати. Спершу був бригадиром Ваня, а коли він пішов в Червону армію, бригаду передали мені. Працюю я бригадиром з 1931 року. Виконання промфінплану в нас почало підвищуватись з 160% до 200%. Бригада почала користуватись авторитетом серед комсомольців і позапартійних робітників.

Робітники ідуть по прольоту й начебто ненароком заглядають у графік, як у нас робота. А було й так: працював на лещатах старий слюсар, ніколи з молоддю не хотів. Дали якось ескіз на нову деталь, а він не може в ньому розібратись. До майстра сором старому йти,—що ж це за кадровик, що до майстра йде?—так він тихенько до нашого комсомольця одного, той звичайно появив старому все як слід і з цим випадком наш авторитет ще більший став серед робітників—вже прямо приходили до нас у бригаду радитись.

Ми свою бригаду назвали ім. КІМ'у. Цю назву ми з честю виправдовуємо. В бригаді хлопці міцно зтягнули вузли дружби. При будіванні дизель-мотора 14, ми здивували завод.

Бригада Кості Тугая, тобто моя, бралась за найважчі ділянки дизелебудування. Трапився такий факт—ми працювали по півтори зміни і більше, треба було до строку виконати плана. На зборі робив слюсар, що вславився своєю точністю. Він приходив точно до гудка, точно облишав кидав перед обідом роботу і також точно виходив з роботи. Коли гув гудок на кінець робочого дня, він уже стояв на трамвайній зупинці. Він ніколи зайвої хвилини не тратив на роботу, а ми працювали по 20 годин. Одного разу слюсар залишився робити після гудка, до нього підійшов комсомолець з нашої бригади і сказав: „Тобі час йти додому, дай я тебе заступлю“. Слюсар відповів: „Ні, краще йди ти додому, тобі потрібно більше, ніж мені відпочивати. Я робив 7 годин, а ти 20“. І слюсар почав стукати молотком по обшивці.

В 1933 році на ювілейному комсомольському святі, коли прогони в цехах запрудили робітники, коли стіни цехів двигтіли від бойових маршів, а над трибуною палали гордістю червоні прапори, ленінський комсомол надів мені на груди за героїство орден Леніна.

Я стояв схвилюваний радістю. Радість налила мені груди й дзвеніла. Я чув, як кидали вибухом „ура“, у мене рябіло перед очима й дуже важко було вловити, який марш грає оркестр...

* * *

Це все розповів мені Костя на своїй рідній Верещаківці одного вихідного дня. Ми сиділи на зеленому горбі за містом. В далині темнозеленим червяком тікав потяг і голова його курилася.

Я прийшов задуманий додому і записав Костеву біографію. Записав біографію одного з тисяч ударників-комсомольців,—живих і простих героїв наших величних буднів.

МАЙСТРИ УРОЖАЮ

НАРИС

ВАСИЛЬ КУЧЕР

Несподівана тривога повисла над землею, а Олексія Андрійовича не було в селі. Поїхав до Харкова з дідом і кмітливий Ваня Пашенко. Мабуть вони сиділи в цю мить у нумерній ложі столичної опери і зовсім не згадували про далеку Червонознам'янку, про хрупкі крильця молодих кавунів, що вже рясно відкрили суглинкові пагорки придніпровського степу.

Цих днів по степу метушились бригадири, колунали пальцями ізсохлу кору посадних лунок, немов розривали коміра на спраглий шийкволих стеблин. Увечері бігли до дідової лабораторії, збивались юрбою коло металевого барометра, сперечаючись топтали свіжу долівку. Барометр по давньому висів байдужий і непривітний. Тоді вдивлялись за могилу в степ, де заходило, зчервоніле на вітер, сонце: бачили ясний обрій, чистий степ і жхтку глибіню безхмарного неба.

Хтось боязко жалівся.

— Немає дощу...

— І не буде...

Бряжчали цинковані відра, мідяні кварти. Смугляві дівчата поїли вечорами молоду прорість ніжної гудини і поверталися в село свіжі й радісні, немов у Дніпрі скупалися. Над селом легко й голосно линула пісня, замовкаючи аж на луках, в гушавині очеретів.

Забігали в лабораторію, хоч їм і не подорозі. Їх зустрічала завжди заклопотана чи на грядках, а чи біля курей,—Пріся. Вона всміхалась синьозорими очима—навстіж розчиняла двері.

— Ходімо, покажу.

Шелестіло під ногами свіже татарин-

ня, тісно сходились біля барометра. Пріся оповідала дівчатам, як він дощ показує, як на переміну звертає.

— На зелені святки, як ішов дощ, то стрілка ось тут стояла. Вгадав то він...

— А тепер?

— Не знаю. Як укопаний стоїть на переміну. П'ятий день скоро...

— А ти, Прісю, підштовхни його! весело повела плечем Галя, а тоді сіворо, як на засіданні осередку.—Ато дощу, ой як треба! Аж кричить усе в по-

Мовчки провела за ворота дівчата пожалілась: скоро шостий місяць, а день-у-день отут з дідом порядкує в степу не була, не знає що там і росте. Мало їй того, що дівчата оповідають... А за барометра нехай турбуються, він уже як покаже, то зразу й дощ лине. Ось може і вночі стрілка обернеться. Пріся і вночі встає до нього, боїться прогавить. Дід казав: уночі він може показати на дощ, а вранці знову стане на переміну, ми й не ждатимем дощу...

Густі сутінки наздогнали Прісю, а вона ще й овець не здоїла. Робота сама в руки йшла. І курчат на горішки занести, кролів запорать, корову здоїти, дослідні ділянки полить. Та ще й вівень уредний кудись забіг, мабуть знову на могилу подибав—треба й йому йти. Отак поки все до пуття привела та здала конюхові на охорону, то не зчулась, як і сон підкрався.

Заснула відразу, весняним світом вільно розкидавши міцні руки. Перед очі підіймався голубий туман, а тоді війнув долом теплий свіжак і виривалась на луках широка річка. А вода

в ній чиста, чиста—кришталь. І біля тієї річки вже не звичайна хата з клечанням на долівці, а великий дім з високим вікнами. Попід стінами шафи стоять—виблискують проти сонця пляшечками, слоїками, дзеркалами і різним приладдям. А на стіні так само висить барометр і вже показує прямо на дощ. Біля нього вона, Пріся. В білому, як сніг халаті, крізь вікно гукає всім дівчатам з комсомольської бригади:—„На дощ, дівчата! На дощ показує“... Вони йдуть через подвір'я на поле старі й молоді—здається, краю не видно. Коли це од річки показалось трое. Впізнала,—цеж дід Олекса й Ваня Пашенко з Харкова приїхали. Такі веселі радісні, і з ними третій—десь його бачила Пріся,—не згадає хто ж він? Зиркнула на стіну і немов з місця не зійде. Це ж його портрет у рямцях зашкленій висів. Це ж він сам секретар центрального комітету приїхав до них у Червонознам'янку, в хату-лабораторію діда Олексія. Значить таки правду казав дід. Вибігла Пріся на зустріч, та й не впізнає свого хазяйства лабораторного. Курчата з-під інкубатора вже й не курчата, а справжні кури, породисті. Ангорські кролі з кліток повибігали. А садок, садок, як розрісся—не впізнати. Пружно схиляється до землі обважніле гілля абрикосів. В берегах калина цвіте. Ну, чого вона цвіте тоді, як абрикоси спіють? Це ж ненормально. Кури табуном кинулись до діда, оточили секретаря. А він іде прямо до лабораторії—мабуть зараз щось запитає в неї. Зашарілась Пріся—ну чого?—спитайте!

І раптом туман упав.

— Прісю дочко!

Кинулась сонна:—„Приїхав, мамо?“— й остовпіла серед хати. У вікнах палахкотів вогонь, в хаті немов розвиднялось. Тонко скигвила рейка і ридав придушений дзвін.

— Хустку візьми!—вибігла за поріг мати, а дочка й не чула. Жакета на плечі кинула, простоволоса помчалась з двора. Одлягло від серця аж біля лабораторії,—побачила незаймане подвір'я й вартового конюха. Він байдууже ходив попід хатою й бубонів:—„Може

яка банда село підпалює. А може й тривогу хлопці встроїли. Ім одна, а нам тисячі думок у голову лізе“. Побачив Прісю:—„А ти чого? Йди спати, не твое це діло“...

— Як не мое?—Говорить же!

Вбіг задиханий Корнієнко Іван. Черкнув сірника перед барометром, припав немов до шибки. Стрілка похилилась на переміні,—сірник припик пучки.

— Нічого не розумію—розвів безпорадно руками.

— Іване Івановичу, говорить же!—скрикнула Пріся.

— Ні. Тревога це. Мороз буде вночі. Передали телефоном з досвідної станції. Чого ж ви дивитесь на мене? Чуєте, мороз буде. Приготуйте солому на грядки—ждіть!—вже з надвору кинув остовпілому конюху й Прісі.

— Кий там у дідька мороз—позіхнув конюх,—он жарко в світі ходить, а він мороз...

Травнева ніч тремтіла від нагрітої за день землі; без вітру, без хмар. Пріся зірвала абрикосового листка, приймний холодок почула на гарячих вустах. Жарко вночі. Схопила оберемок трухлої соломи, понесла на досвідно ділянку за хату. Конюх теж набрав у світку трохи терміття—пішов за Прісею:—„Таке видумують,—мороз!...“

А в третій бригаді, Івана Корнієнка все було наготові. І Іван Іванович силою одіслав до дому всіх дівчат, що перші прибігли разом з комсомольцями на тривогу. Наклали в гарби соломи, хмизом зверху закрили. За возами ступали комсомольці, чоловіки. Між ними порядкував начальник пожежної дружини Іван Нечитайло. Він ступав, чудно викидаючи тонкі ноги в широких чоботях, злився:

— Скільки я раз повторяв. На тривогу щоб ніхто не приходив босий. Ну які з вас пожарники? Я служив у Миргороді,—то за такі фокуси наш брендмейстер виганяв у шию із служби...

— Це ж, Ваня, на мороз тривога...

— Нічого не значить. Треба правильно знати,—затягувавсь самосадам, і на комірці спалахували три бляшані зірки старшого пожежника. Йшли за возами босоніж, збиваючи густу куряву на

соннім шляху. Довгой не ждали. Перед світанком потягнув холодний вітер. Під соломою спалахнули вогні, на всіх полях Червоної Знамянки. Мороз насувався з півночі, колов у пальці, хватав за вуха, падаючи несподівано на землю. В чорне небо підіймався їдкий дим і розсипались паземком квітучі іскри, погасаючи на пухкій землі. Біля хати-лабораторії теж спалахнуло багаття.

На ранок у людей померзли ноги. Сиділи кружка біля вогню, підібгавши під себе босі ступні. Іван Нечитайло гордо походжав у чоботях, одно повторяв:

— Треба правила знати!..

Ініціатива збудувати в колгоспі хату-лабораторію, прийшла в Червонознамянку несподівано. Її висунуло бурхливе й квітуче життя заново перебудованого, назавжди перекраєного села. Потребу такої хати, де б збиралися найновіші здобутки агрономії — відчували всі бригадири, городники, польоводи. Бувало трапляється щось, на полі чи в садку; жовтіє цілими кущами пшениця, сохне, яблуня раптом зів'яне і осиплеться жовтим листом у зеленім саду. Чому так? Хто винен? І ходили полем бригадири, зривали жовті стебла, кодунали біля кореня в саду — приносили в управу артілі мертві експонати. Гуртом ждали агронома, що не часто приїздив до села. Земля на кожному клапті ще ховала в собі силу таємний.

Олексій Андрійович Курносенко найбільше збирав по полю усякого дива. Йому зносили невідомих шкідників, показували зсохлі деревця по садках. Великий досвід дав йому і деяку науку. Куца й кострубата була та наука, бо не дуже розженешся на такому клапті. Восьмеро дітей було в батька, а землі як льоду в жнива — одна десятина. То й робив у Таврії по хуторах, у німців-колоністів. Змалку, з десяти років. Малим з торбою за плечима пішов із села.

— Йди, сину, — може там земля людей милує. Коли знайдеш таку — роби хоч і грудьми і може сам будеш людьми, — навчав батько дорогою. А за цвин-

тарем, — просив людей, доглянути хлябця в дорозі, бо всіх же одно лихо-безземелля покарало.

Так і пішов. Виростав на баштані куркуля Макайди — важко йзгадувати. Не стерпів — утік по Євпаторії. Утік від землі на морську скелю. Бач як спіє синій виноград, тремтить стденне море, репається спина од сонця. І все воно здалось йому бридким, нависним, бо бачив його з Багайської скелі. Рвали зранку до ночі морські каміння, пиляли на кубометри, важко дихаючи їдким пилом вапняків. А грошей — полтиник за день. В село не привів листів, відтіля теж не приносили пошта: — „по старому живуть“... — думав. Повернувся в село з фронту. Рівня усіх землею од ревкому. Від його вперше почули в селі невідомі слова: селекція, чорний пар, лентовий посів, купорос.

— Подождіть, нахазяйнує він.

— До дурки прийде з наукою своєю.

Чорні чутки черваками плазували по селі проти Олексія Андрійовича. Андрій тільки знав одно: який пар де завести яку траву під його висіть. Підкульське жито підбадьорило старого. Росло в славу, густе та родюче. Йшли на поля люди, потай зривали два-три колоски, щоб старий Курносенко не бачив. Вирвуть на його полі найменшого колоска, а на своєму щонайбільшого. І вже вдом обімінуть окремо кожного. Перелічат на скатерці зерна. Очам не довіряють Курносенків колосок удвоє дає більше зернят. Брали на зуби, за коміном сушили — ждали, що жнива покажуть. Сохли воскові колоски, осипались. А в Курносенка жито стояло буйне і родюче: важкі зерна міцно сиділи в гніздах колосків — не осипались.

— Як же це так, Олексю Андрійовичу? Жито таке у вас. І не осипається.

Курносенко жував солодку стеблану, прищудено оглядав невірливих селян. — Дуже просто. Це жито сухостійне, од селекції взяте. Зерно в йому без чорних углів — значить і мука з його чиста та біла виходить.

Топтали колючу стерню, роздумували довго, важко. Знайшовся один сміляк

Хто не знає комсомольця Павла Мішуглі? Йому лише двадцять років, а за плечима великий шлях. З дитинства, без батька, матері зростав у наймах біля куркульського товару, гартуючи свою зненависть до ворогів. Таким прийшов Мішуглі до комсомолу, таким вступив у колгосп.

Його ім'я кращого ударника — конюха, комсомольця з далекого степового села Чабанки пролунало по всій країні. Його почули всі комсомольці, вся молодь.

Союзний уряд нагородив Мішуглі орденом Леніна в день XV-річчя ВЛКСМ.

— Обміняйте. Хоч на пів десятині вкину...

Перекушений колосок упав на землю. У Червонознам'янці починалась агротехніка; виростили нові жита, пшениці, а на полях зачорніла злущена стерня.

... Поїзд мчав крізь снігову пургу і в уяві Олексія Андрійовича чітко ставав секретар центрального комітету партії. Ось він ніби й зараз бачить його на високій трибуні, чує його голос, і серце в старого радісно стукотить. Він почув з трибуни те, про що сам не раз думав довгими ночами. Дивування брало його. Секретар ЦК ніколи не був у Червонознам'янці, може й не чув про неї, а говорив так ніби сам жив у їхнім колгоспі імені Петровського. Здавалось, його вустами говорили всі делегати, всі такі, як Олексій Андрійович. Це радувало старого. Він вже уявляв: прийде до управи артілі, піде до комсомольців, до Вані Пашенка не по літах серйозного хлопця і скаже всім про велику й радісну новину.

... Увечері третього дня зішшовся комсомольський осередок. Затишна кімната розкидала крізь вікна густі снопи ясного світла. Ваня Пашенко, розіклавши перед собою трудові книжки першої бригади, заводив трудовні. Розмовляли півголосом. Іван Нечитайло зібрав хлопців і розповідав біля вікна якісь випадки з життя пожежників. Хлопці пирснули раптовим сміхом. Підійшла до столу Пріся, торкнула за плече Пашенка.

— Ваня, ну давай уже.

— Хоч поговори з нами, — оточили його дівчата. Поміж них вплутався Нечитайло і, випускаючи в рукав дим, категорично заявляв:

— Єсть думка, щоб починать.

Дівчата тісно зсунулись кругом столу. Вони любили свого секретаря, любили за його кмітливість, непохитну вдачу: візьметься за що, чи скаже, то зробить і до краю доведе. Бувало, що дід Курносенко читав їм лекції про насіння, отруту для шкідників. Тоді деякі комсомольці не все знали, відповідали кепсько. І дід Курносенко зпід оку-

лярів косо поглядав на Ваню. І розумів діда без слів, йорзаючи стільці. Вже другого вечора він повторяв з комсомольцями агротехніку, перевіряв слабших. Так вирівняв комсомольці, одержавши зачотні листи за агротехніспити на добре й задовільно.

— Давайте про попіл потолкуємо, вивозить його пора. І не всі й знають скільки його зібралося по кутках. А може хлопці наша земля і без попелу вродить? Вона ж у нас із глиняків.

Комсомольці незрозуміло, перепанулись, а Нечитайло аж не стерпів.

— Ти вже думаєш, як здали курси, нічого й не знаєм. Попіл єсть каїшнє вещество. Воно дуже потрібне, особа під баштани...

Постановили: вивезти увесь попіл охоронних пунктів, куди покаже Курносенко. Його так і не діждали, розпочавши збори з головою колгоспу.

Дід прийшов під кінець зборів. Стукав чоботи від талого снігу, привтався і сів біля дверей навкаряч. Йому дали слово. Говорив коротко з притиском.

— Товариші! Я ось там зупинився у коридорі й слухав, а ви говорите, щоб шефство брать над нашою хатою лабораторією. Я думаю собі — не шефствують над нами наші шефи міста, а вам треба не шефами, а зяями бути. Хлопці ви знаючі, куря здали, знаєте що і як. Я вже вам показував коли у бригадах відчитували, як дуже правильно поставив питання про хати-лабораторії Павло Петрович Постишев. Ви всі читали його промову, от нам і треба так робить. Скрізь не був я між науками — то не бачу нічого про землю уже сталого й законного. Усе треба перевіряти, спроби тувувати на полі. Земля ж не скрізь однакова...

Кімната вивпнилась мягкою тишиною чути такання маятника за стіною. Дід уже витирив рукавом спітніле чоло і тоді спалахнули суперечки. Кожен хотів у лабораторію до діда, а відібрали тільки п'ять, хто краще склав техніспити. Бо ударниками всі були

Над полями рвавсь шалений вітер. Дід узяв під руку Пашенка й вони вийшли на чорне дно ночі. Рота забирав вітер і Олексій Андрійович нагнувшись до Іванового обличчя гукав:

— Старий я вже, Ваню! А люблю вас молодих, ой як люблю! І за те люблю, що сам такий не був у ваші гола...

Ваня Пашенко не розлучався з грубезною книгою „Опытное дело в сельском хозяйстве“. Даремно щоночі підводилась з печі стара Степанида, тихо підкрадалась до столу, дивилась: скільки того гасу вже вигоріло.

— Сину, засни трохи.

— Ну яке вам діло, мамо. Спить собі, — і знов поринав з головою, забуваючи і безсонну матір і глибоку ніч. Книжка була незвична з важкою мовою, траплялися латинські слова. А їх не знав секретар осередку. Та все ж читав. А ранком біг до лабораторії, до соснових коробок, де були перші досліди. З них почала своє життя хата. Невеличке подвір'я з садком до берега раптом ожило... Не одну стежку протоптали сюди з усіх кутків села. Хату прибрали комсомольці, вибілили — од щітки й сліду не видно на стінах. Подвір'я прибрали, садок обчистили. На лавах попід стінами стояло 38 ящиків. В них висіяли всі культури. Ранком, увечері бігли сюди бригадири, до своїх ящиків: „Чи не зійшло бува?“ Кожну культуру записували в книжку спостережень: коли посіяли, коли зійшло, яка схожість.

Вирушали бригади на сівбу, то вже знали яке в них насіння на схожість. У бригаді Корнієнка сіяли кукурудзу і вдвоє більше насіння висівали на гектар, бо в лабораторії кукурудза дала половину схожості. Застерегли себе од пересіву.

Баштани сіяли руками, лунковим способом. Може не всі знали нащо так робить Курносенко, а тепер уже ясно. Дід сам розказав:

— Я заспорив у Харкові з директором Київської станції. Вони всіх запевняли, що огірки посіяні сівалкою, зійшли на 80%, а ручні на 20. Ну, а

тепер ви собі подумайте. Чи може ж так бути? Земля зараз просохла на 5 сантиметрів і далі сохне без дощу, а сівалка глибше й не візьме. Я думав це в них справді практика, а вони бачу все з книжок та паперів вчитали. І за це їм добре нагрів чуба секретар ЦК комсомолу. Так треба і знати: немає довго дощів на весні, — значить глибоко садить кавуни руками в лунки. Сівалкою глибоко не висієш. Вже треба й погоду вгадувать...

...Волочай Пріся прийшла до лабораторії шість місяців скоро, — а вже й важко впізнати лабораторне господарство. Почала з квочки: крашанки сама вибирала, на сонці просвічувала. Котрі без зародка, тих не клала. Дві квочки доглядала, — по двадцять крашанок під кожною. Та Олексій Андрійович скоро привіз нового гостинця. У ящику з міста півсотні дрібних як горох курчат. Без квочки вони, з інкубатора, — до людей звикли. Пріся не розгубилась.

— Ой, було мені з ними! Отак цілий день і кроку не ступала з подвір'я, — бігають за мною, просять. А під вечір обсядуть, кубляться — теплого місця шукають. Залазять у хвартух, на спину, в рукава мостяться. А я вже й сиджу отак з ними, поки корови з поля не прийдуть... Тепер уже великі: двойко загинуло — дуже кволі були. Скоро й квочки вивели, та ті курчата вже не так біля мене. Ми з дідом і залишили їх коло лабораторії, щоб усім показати, як курей годують. Кролів віддамо в колгосп на кролятник, а курчат у себе зоставимо. Їх же в нас аж 76 штук...

Ходить Пріся по подвір'ї, а за нею все хазяйство. Та ще ось за садком і досвідні грядки. Чисті, прополені. Тут висіяно такі сорти, що й поблизу не знайдеш.

— І сюди маю діло. Коло кожної ділянки є наша дівчина з комсомольського осередку. Вона й прополює, поливає, доглядає коли зійде посів. А всі ж вони, дівчата, пізно із степу вертаються. Часом і бур'янець схопиться — то не буду ж я ждати, поки вони прийдуть увечері. Уже за всіма грядками і доглядаю, а ввечері дівча-

там розказую,—що на грядках за день сталося...

Дівчата приходять пізно. Прямо з степу йдуть на грядки до лабораторії. Декотрі і не знають яка рослина виросте на їхній грядці, на що вона згодиться. Бо й назви, якісь заплутані, чужі, з одного разу не запам'ятаєш. І ждуть нетерпляче дівчата на чий грядці вперше зійде. Питають діда, розпитують у Вані Пашенка. Грядок тут аж 30, і кожна по три рядки посіву з табличкою на стежці: „томат земляничний“, „мексиканський“, „суджа“, „канатник“, „кунжут“, „кенаф“, „мадія“, „чуфа“, „рицина“, „арахіс“, „рис“, дині, кавуни — „форд“, „монарх“.

Водить дівчат дід Курносенко, розказує. Прибігла захекана Похитон Галя із степу, ще й дома не була.

— Діду покажіть мені де моя ділянка. Тут ось написано і я не можу розібрати—подає зім'ятого папірця. Комсомольський осередок кожній видав його, де й написано до якої грядки прикріплена, і як за нею доглядать...

— Це дочко, арахіс зветься. Його до нас із Америки привезли. По нашому це земляний горіх. Там посіяно вісім зерен, двоє вже й зійшли...

Метко кинулась Галя до криниці, брязнула відрами і зашумів рясний дощ поливальниці на спушені грядки. Злегка прогребла землю кругом лунки, — далека й чужа рослинка розкинула два листочки крилом, ніби справжній барвінок. А дід водив дівчат, розказував:

— Оце рис. Він тільки в Японії та в Китаї росте. А оце і в нас пробуємо. Побачимо як він нашу землю вподобав...

Ваня Пашенко з другого краю: показував дівчатам волокнисті трави, олійні сорти і вони посміхались перед кавунами. Чудно звуться: „монарх“, „Форд“. А Пашенко малював цілі картини, як скоро виросте хата-лабораторія і з отого ставка зроблять великий став, найкращу рибу заведуть. Слухали дівчата і не чули, як пахне травневий вітер, розгойданий переливами солов'їв. Одинокі пісня десь здалека плывла над селом.

Про нічну тривогу на мороз розказав Олексію Андрійовичу і Вані Пашенку. Скоро вони повернулися з Харкова. Ваня дуже допитувався, хто заспав комсомольців і не прибіг своєчасно до пожежні. Всі пригадували до подробиць знаменну ніч.

— Ми ж не хотіли йти. Нас бригади силою одіслав до дому,— виправдувались дівчата.

А дід Курносенко вислухавши встел уважно і ніби мимохідь кинув:

— От і самі бачите. Недаром пала наука. Вдарив мороз, а ви вже знаєте, як рятувати посіви,— і да метушивсь по хаті, розставляючи не своїме приладдя. Він з радості не знав, що й куди поставити, так багато всього прибуло з Харкова. Йому допомагав Ваня Пашенко, Пріся та хемік з комдитерської фабрики. Серед хати стояв великий лаборантський стіл з полицями та шухлядами, але й на ньому не вміщалась велика й дорога апаратура. А дід іще виймав з соснових ящиків колби, мензурки, пляшки, обережно розплутуючи пахучі стружки. Навіть останку він вийняв блискучу скриньку, схилився над нею і носовою хусткою витер з усіх боків. Обережно ступаючи ніс її перед себе через усе подвір'я люди розступались. Протер рукави місце, поставив серед столу. Звернувшись до них, накрив чистим рушником. Всі обступили старого, мовчали й він тепло усміхнувся.

— Мікроскоп!

З боку лежала телеграма.

Кременчук Краснознаменна
Александр Андреевичу Курносенко
Северокавказский крайком комсомола просит принять комсомольскую колхозную делегацию изучения опыта вашей хаты-лаборатории т.ч. Телеграфте ответ
Крайком ВЛКСМ

І Олексій Андрійович швидковав комсомольців, підганяв Ваню Пашенку. „Ти бачиш? Це ж не хто небудь комсомол приїде. А в нас іще нічого не готове“. Ваня поспішав, Пріся чистила хату, подвір'я. Нечитайло Іванко спав цього дня (вночі ж він на пожеж

чергує), й прийшов ніби на свою досвідну ділянку, де росте малина „біларда“, а став допомагати в лабораторії. Курносенко готувався зустрічати не першу делегацію. Вони приїздили з других районів, областей. Писали листи з усіх країв Радянського Союзу. Прочитали досвід, вимагали порад.

Але писали дідові й свої колгоспники з артілі імені Петровського. Колгоспний стельмах Олекса Колісник написав дідові цілу скаргу з доказами.

СКАРГА

„Надсилаю вам коротеньку скаргу улюблений наш т. Курносенко з увагою вашої хати-лабораторії. 15 травня мною було обнаружено в садку своєї усадьби таке шкідництво, посихає і посихає вершина яблуньки, яка має віком 5 (п'ять) років. Став я деяких садовників питати, що моя яблунька стала приболівати: то вони мені відповідають, що це просто од пораження, і так буває деревина загине, а я все ж таки подумався, открив її корінь і подивився. Аж там кишма кишать гробаки — ссуть корінь і налічується їх коло 30 штук. Причому надсилаю вам т. Курносенко, як селькору та завідувачу нашої хати-лабораторії цих шкідників та матеріали їх пошкодження.

Олекса Колісник

Добавок.

Не дивлячись, що єсть здорові, стоять дерева але ж і в них уже заводяться під корінням такі шкідники“.

Любов'ю й увагою оточили колгоспники свою лабораторію. Несли туди відомих шкідників, бур'яни, а дід їх визначав: рослини пізнавав по гербарію,

шкідників по таблицях. Коли не щастило впізнавати тоді на столі з'являлась енциклопедія і дід читав вечорами, тримаючи окуляри за зламаною навушника. А ранком він знову мчав велосипедом у бригади, дививсь на дослідні поля, перевіряв книги дослідів у бригадах.

В хату з'явилися зразки (моноліти) ґрунтів артільної землі — незабаром розпочнуть вивчати їх, досліджувати. Ваня Пашенко вже розмірковував, кого з комсомольців послати на курси лаборантів.

... — Ну, а ви ж були в Павла Петровича?

Курносенко відіслав книжку, глянув с під окулярів на секретаря партгруппи, на голову колгоспу і несподівано для них пояснив:

— Чого я піду? Мене вже разів зо два хотіли повести з Наркомзему. А я одмовивсь. Ну чого я зараз піду, як у нас тільки починається робота. Я тоді піду, коли все зроблю, усе перевірю, а так чого я піду. А товариш Постишев про досліди питає, а які ж тут досліди, коли тільки починаємо і нічого не закінчили. Отак я собі думаю, і держусь цього.

Він устав, вийняв брусок печатного мила і довго й старанно мив під умивальником руки. Витер чистим рушником і взяв з столу мікроскопа. Довго довбав з гнилої картоплі шкурку на шкельце, а тоді підіслав у мікроскоп. Дивився без окулярів, од незвички міцно затуливши праве око. Круг його зійшлося кілька чоловік. Дививсь недовго, кілька секунд, і сказав:

— Фітофтора. Гниль картопляна...

Олексій Андрійович на пятьдесят шостому році свого життя вперше заглянув у мікроскоп.

с. Червонознам'янка
м. Харків, 4 — 7 червня

ЗАПИСКИ ПІДВОДНИКА

НАРИС

П. ГАВРИЛОВ

„Війна й нинішні умови вимагають великої кількості машин, при чому машин різного призначення, приміром, різних назв і великої технічної складності. Війна механізується, машинізується, індустріалізується, перетворюючись тим самим на величезну, вельми складну фабрику знищення людства. Так ось, на цій фабриці, у цій механізованій війні, якої ми не хочемо, проти якої боремося, але яку проти нас готують,—потрібні будуть кваліфіковані механіки, техніки, потрібні люди, що готові не тільки вмирати, а й вміють правильно обходитися з кожним гвинтиком цієї досить грізної, дакедо не прийнятною військової машини“.

К. Ворошилов

В ПОХОДІ

Вони були б схожі на погорільців або біженців, ці люди з подушками, загорнутими в ковдри, з книжками і мішками,—якби на них не було однакових синіх комбінезонів, однакових позолочених стрічок, якби вони самі, підводники, що переносять постільні речі на човен, не були б такі життєрадісні і бадьорі у цей час відпливу човна в довготривалий похід в море.

У комісара пакунок найбільший, бо, крім постелі, там завинено теки справ, книжки, записки, конспекти.

Комісари! Підводні комісари!

У більшості своїй—матроси царського флоту. В свій час вони відчайдушно билися на фронтах громадянської війни. Бачили як Червоний флот виріс в могутнього брата Червоної армії.

Тепер підводні комісари разом з командирами відбувають складні й трудні обов'язки.

Починаючи з повної відповідальності за стан і боездатність частини, обов'язки ці такі різноманітні й многогранні, що комісарам не вистачає дня. Крім офіційної сторони обов'язків, існує ще й неофіційна, зміст якої воістину безмежний: починаючи з організації судової крамнички до художньої постанови включно.

Якщо обійти після дванадцятої години каюти комскладу на базах підводного сполучення, напевне можна сказати, що в круглі ілюмінатори кают комісарів довше за всіх дивляться в ніч жовтими електричними очима. Пізно вночі північ підбивають комісари підсумки трудового дня.

У каюті крізь судільну пелену тютюнового диму можна розгледіти обличчя відповідального секретаря партійної осередку, секретаря комсомолу, двох трьох червонофлотців, що прийшли до комісара з заявою, яка починається так: „Прошу прийняти мене до лав партії“...

Або червонофлотець, що звільняється, прийде поділитися з комісаром своїми сумнівами.

Але ось усі комісарові цигарки попалили відповідальні секретарі і проси смертні. Дим пішов в ілюмінатор.

Комісар робить останні записи.

Тепер він може лягти спати.

Обережний стук у двері. Переступаючи через комінгс каюти, увиходить дебелий червонофлотець. Він ставить на палубу три пари ботинок і розв'язує їх руками.

— Як хочете, товаришу комісар, так що не знаю, кому дати. Це—зайняті, їх треба видати понад норму. Ось

якщо дати Рябцову... Чи нема у вас цигарки, товаришу комісарі?

Комісар дістає заповітну пачку цигарок, знову сідає і починає розмірковувати, що ж буде, коли ботинки видати червонофлотцеві Рябцову?

Виявляється, червонофлотець Рябцов в чомусь підвів свою ударну бригаду. Треба знайти кращого ударника. Дивиться в ніч жовте око ілюмінатора, дивиться довго, довго.

Комісари! Підводні комісари!

Про вас напишуть прекрасні книги, з яких підростає покоління дізнається, що таке революційна воля і рішучість, що значить любити ленінську партію. Дізнаються, як треба битися за радянську владу, за справу робітників і селян...

А сонце перестає стрибати мідними зайчиками по чистому камбузному посуду. Кок з поважним виглядом переносить у човен посуд, щоб варити страву під час походу. Веселий підводник густо мастить гармати на верхній палубі віскозином.

Підводник упивається сонцем, блакитним небом, майбутнім походом і бавиться, як маленький.

Удає, що перед ним кінь, і з любов'ю лапає по холодному дулу гармати рукою.

— Ну, ну, не пустуй! Тпру, тобі кажуть,—тпру!..

Човен прибрано, підфарбовано.

Підводники провалюються у вузькі горловини люків разом з ковдрами і подушками. Ліжкові речі залишаються в човні, підводники вилазять на сонечко.

Ось стоїть високий міцний Костя Ричков, торпедист-ударник, керівник сектору бойової підготовки.

Син пароплавного машиніста Ричков на палубі пароплаву, під гамір машин і гудки почав розуміти життя. Волга випестила й вигодувала його, і, мабуть, од неї перейняв Ричков ясну посмішку і любов до праці.

Ричков бачив і переживав усю славетну історію громадянської війни на наших річках.

Переходив фронт Колчака. В Уфі під час повстання башкирів перший раз

виступив на оборону пролетарської революції, комсомольцем, з гвинтівкою в руках. Правда, сам значно менший за гвинтівку, та ще у величезному кожусі, він, чергуючи на балконі, упустив тоді гвинтівку вниз.

— Я-ак загрюкотіла вона по бруку! Ось, думаю, тепер усі башкири збіжаться і гвинтівку мою свиснуть. Дуже страшно було й соромно. Давай я сюрчать у свисток, що було сили, а з поста не схожу. Побігли хлопці вниз, виручили.

Після придушення повстання Ричков міняє гвинтівку на соску для менших своїх братиків та сестричок. Няньчить їх, дбає про них, але в ті дні страшного голоду, коли ласощами для дітей були сушені жолуді, менші сестрички й братики Ричкова померли в нього на руках.

Слідом за ними пішла й мати.

Сім'я була велика, без матері ставало ще важче, і в тринадцять років батько сказав Ричкову:

— Костю... треба працювати.

Ричков сміливо бореться за кочегарську лопату й ломик. Разом з батьком плаває на пароплавах.

Батько, працюючи в машині, приходив до кочегарки, щоб підбадьорити сина, але підготовлені ласкаві слова залишалися при ньому.

Костя, як справжній кочегар, шурував у паливнях, не боячись страшною для дитини спеки.

Брудний, спітнілий, він піднімав за кудлану голову назустріч батькові і сміявся.

П'ять років не відходив від паливні Ричков. П'ять років плавав на пароплавах малолітній член профспілки. Плавав доти, поки не розпізнали цієї його таємниці.

— Дізналися, що малий, послали вчитися. А це й добре, бо мені раніше вчитися мало довелося.

„Під час лютневої революції прийшли до нас у сільську школу робітники з великого заводу—давай царя із золотих рамок виривати. Учитель каже: „Царя рвіть, мені не жаль, тільки рами золоті залиште, згодяться хлопцям“. Робітники залишили золоті рами

але учба вискочила з рамок. Почалася тут голодовка. Білі прийшли, принесли царські портрети, посадили їх знову в золоті рами“...

Ричков звільняє ясне високе чоло від картуза. Волосся на голові каштанове; вперте підборіддя вкрите рижою щетиною. Круто загнулися великі вії. Ричков щурить від сонця блакитні очі і басить:

— Да-а. Усвідомитись мені білогвардійці допомогли. Наказали батькові, коли відступали, усі цінні частини з машин вибрати і в річку кинути. Трохи не плаче батько і все відтягує строк, ледве до кулі не дотягнув. Да-а... Я ще тоді роздумувати почав: що це за падлюки такі, що дорогі машини у річку викидають? Батько кидає їх, плаче, і я реву. Батько говорить: „Запам'ятай це, Котько, раз і назавжди...“ Я й не забував... Тільки з того часу я більше вже не плакав.

Довго вчився Ричков: потягло на пароплави.

Знову плаває кочегаром по Волзі, на пароплаві „Правда“.

Минають роки. Ричков уже висуваєць-мастильник і секретар судового комітету.

Так, після трьох років роботи мастильником підійшов рік призову.

Куди ж іще хотів потрапити волгар Ричков, кочегар і мастильник, як не на флот?

На медпункті лікарі, сміючись, поплескали по великій спині Ричкова:

— Ну і здоровий же хлопець! Дуже у флот тягне? Ну, йди, там тільки й чекають на таку веселу людину.

Рисочки зморщок по краях яскравих губ Ричкова множаться у посмішку. Він потирає масивні долоні і басить:

— Як потрапив у підводне... оце-так! Ні чорта тут, думаю, у мене не вийде з механізмами. Ну, а потім...

Тепер Ричков не спить ночами, щоб подолати ремонт в ударні строки. Любить і знає свою справу, хоч тільки два роки плаває на човні. Вільний час віддає бюрові, стінгазеті, сектору бойової підготовки.

Зразків ударних робіт Ричков не може навести: він, як і всі підводники-

ударники, забуває про зроблений по виг, як тільки закінчується робота.

— Важко пригадати. Усі ми працюємо добре, без відмови, всі ми ударники. Є, звичайно, поміж нас дрібні. Ну, та їх небагато.

Тільки одне можу про себе розказати за два роки служби жодного дисциплінарного проступку не маю...

— Важко? Ні, що ви! Раз треба роблю. У нас тим добре у підводному, що ми всі разом натискуємо. Ну, хіба тут що витримає? Гарно у нас. Таких такого почуття, як під час занурювання ніколи не відчував на землі.

Чайки розкурлюкались. День сьогодні хороший. Швидко, мабуть, підемо...

Час підіймати прапор. На базі вагтовий начальник гукає в рупор.

— На флаг і гюйс... смирно!

І через невеликий час:

— Флаг і гюйс піднято!

Човни прикрашаються флагами і гюйсами. Лінійний вітрець розгортає червоно-білі полотнища. Свисток. Приходить на човен командир Іванов. Його на диво жваві карі очі зразу обмацують увесь човен.

Команда на місцях, механік у машині Командування човна на містку. Випробовують сирену. Човен кричить зовсім інакше, ніж надводні кораблі, — душею сердито й поважно.

— Віддати кормовий!

Після гранітних мурів гавані, насплених фортів, вишок і маяків моря приймає човен ласкаво.

З черева човна виприсають тривожні звуки ревуна. Ревун — дзвоник, ревуна — дзвоник.

Це значить термінове занурювання з кормової надбудови футбольного м'ячем вилітає червонофлотець.

Він біжить стримголом до рубки, але якої є єдиним ходом у човен під час термінового занурювання. Підводник топає по залізній палубі, як молодий слон.

Під час термінового занурювання слів команди не кажуть. Все заміняє ревуна і дзвоник. Кожен повинен тоді зразу ж зробити все те, що належить.

робити підводникові під час термінового занурювання. Підводники працюють блискавично, за рухами їх рук неможливо простежити. І наслідки цих рухів чудодійні — човен каменем летить на дно.

Палуба круто крениться.

Мимоволі випростовуєшся і шукаєш, за що б уцепитися.

... Через кілька годин підводної ходи лежимо на ґрунті, на дні, і обідаємо.

Десь там, над нашими головами, тихенько літають чайки, котиться сонце.

Тут, під багатьма футами водної маси смачний дух обіду. В затишній каюті-компанії надзвичайно тихо.

Під стукіт ложок командири провадять розмову про походи.

Підводники за складними столами, або там, де хто влаштувався, їдять обід.

Сонно цокає прилад, що відзначає рух човна, прилад, який не дуже люблять стернові, бо він невблаганно фіксує на папері найменші відхилення від курсу.

Закінчивши обід, біля електростанції з книжкою сидить Щербатюк. У Щербатюка тихий голос, втомлені очі, що дуже рідко спалахують.

— ... Нас було четверо, а самий найменший — я. І прізвища у всіх чотирьох закінчувалися на „тюк“ або „чук“. Крали ми раз кавуни, я потяг найбільший — фунтів на п'ятнадцять. Ідемо з ними, а він, інспектор сирітського будинку, стоїть і дивиться на нас. „Діти, діти, говорить, як вам не соромно красти!“ Потім поставив нас в ряд один за одним; я позаду всіх. „Чий це кавун, дітки?“ Вовчук відповідає: „Мій“. Інспектор бере кавун, піднімає вгору і кидає його в голову Вовчукові, промовляючи під час кожного удару: „Вовчук-чук-чук“. Потім Федорчук говорить: „Мій“ — і його інспектор лупить по голові кавуном і промовляє: „Федорчук-чук-чук“. Як мене почав: „Щербатюк-тютюк!“ — моїм п'ятнадцятифунтовим, я думав — і ноги витягну. Дико ми жили в сирітському будинкові, забуті всіма.

Як тільки вирвусь із будинку, так і на беріг моря. В Одесі діло було.

Сижу й дивлюся на море і все думаю: ось, мабуть, тут нема ні інспекторів, ні кавунів...

Щербатюк дивиться сумними очима, трохи сутулюється, втягує голову в плечі. На вигляд йому далеко більше за двадцять п'ять.

— А ще асфальтщиком працював, бляхарем, підносив ящики; раз-трохи не прибило і раз-трохи не втопився під Очаковим. Тоді я рибалив в артілі, невід тягли і нас понесло в море. Крутило воно нас, вертіло, та пожаліло — викинуло. Воно вже таке... От і все моє життя. Ну, а тепер...

Щербатюк сміється, як людина, що прийшла в рідні місця. Незграбний, але міцний, заглиблений в свої думки, а тому, здається, некомпанійський, Щербатюк цілком перероджується, коли говорить про підводний човен.

— Міцно працюємо, добре працюємо. Я ось не знаю ні одного важкого становища, із якого ми не вийшли б і по ударному не вийшли б. Як ось такі випадки назвати? Під час спробного занурювання раптом зіпсувалася помпа Первиця. Звичайно на ремонт треба два робочих дні, а ми її за півтори години відремонтували. Працювали, як чорти, всі руки пооббивали. Працювали і чекали на сигнал до занурювання... — Он як... Командир, якби не хотів знати, так і не знав би.

„Воскресити таких історій багато можна. Про зимовий ремонт говорить і не доводиться. Величезні ремонти самі робимо. Адже ж усі мотори треба перебрати, перевірити і заново скласти. І так ми ремонт закінчили цю зиму, що в літню кампанію електромотори ні одної аварії не мали. Ось як у нас працюють ударники!“

„Але не забудь, усі ці навички й досвід ударництва ми й на виробництво перенесемо... На Балтійському заводі червонофлотці частенько робітників на буксирі везуть. Парторганізація у нас сильна — військові ми більшовики.“

„Ось ще на нашому човні було. Під час походу під дизелями відкрився у кормовій цистерні клапан самотьоку, став човен кормою осідати. Кинулися люк закривати, а його, розумієш, заїло.“

А вода ось тут, рядом. Хто швидше? І випередили хлопці море...

„Та що казати Всі ми ударники, інаше не може й бути. Адже у нас, на човні скрізь комуністи та комсомольці. Позапартійні хлопці себе почувають незручно. Як закриті партзбори, так і виходить, що партійців вісімдесят процентів, а то й більше. На якому заводно виробництві такого прошарку не знайдеш. Та ми не прості більшовики, а підводні!

І очі Щербатюка вперше заблищали.

Човен вплив і ніби обтрушувався, на залізній палубі його поблискували каламутні калюжки, краплини води, поспішаючи, вибігали з полих поручнів містка.

Човен біг, круто нахилиючись на поворотах, діловито фиркаючи спрацьованим газом. Позаду слався рівний струм забортної дороги, увесь у піні й вирах.

Комісар і командир човна, говорячи про Кокорнова, розводили руками.

— Слова мало допоможуть, якщо ми захочемо сказати про значення виконаних Кокорновим робіт, його ентузіазм і найсумлінніше ставлення до машини, доскональне знання всіх її слабостей.

Кокорнов творить чудеса, відкидаючи всі терміни, дані для ремонту механізмів або на вихід із аварійного стану.

Але... Кокорнов—індивідуаліст. Працюючи самотою, він ніколи не скаже „не можу“, але з іншими ударниками працювати не вміє.

Зараз же почне ревнувати до машини, насупиться і найкращого ударника так замотає, що той від нього втече.

Кокорнов має навіть дисциплінарне стягнення за брутальність, невміння обходитися з особовим складом.

— Це правда, шалений я до роботи, зі мною вони працювати бояться.

І говорить він це, не вихвалюючись, а з якимсь нерозумінням, ніби самому незрозуміло, звідки ця шаленість у роботі і чому в інших її немає.

Важка праця стала перед Кокорновим трохи чи не з тих часів, коли він почав розуміти життя.

Абияк, наспіх закінчивши сільську школу, Павло відразу занурився у чорну роботу. Довелося зовсім забути про всякі дитячі витівки. Дитинство й тепер в уявленні Павла впливає, як „прокіпчена шкіра чорна“...

До життя вступив ковалем, але безробіття кинуло його на лани.

Це було не до душі Кокорнову, він, попрацювавши недовгий час табельником, знову прийшов у кузню. Скільки „сіялок-віялок“ відремонтував Павло, він і сам не пам'ятає.

Так і не відходив він від наковальні, фах свій вивчив до тонкощів.

Мрії про механізми й машини, в чаді кузні допомагали Павлові коротати важкий час. Машини уявляв він дуже складними і казково прекрасними.

— Говорили про флот, що тільки там і можна вивчити техніку і попрацювати доскоchu коло механізмів.

Ось і призов. Йде поповнення до флоту. Серед призовників — Павло, з копіттю кузні, що ще не зійшла з його обличчя, і з настійним бажанням вивчити життя біля машини.

Звичайні формальності — карантин, лазня, брезентове обмундирування.

Допомога партійної й комсомольської організації у найважчі для призовників хвилини — під час знайомства з морською справою.

Потім школа підводної плавби, теорія, і, нарешті, перша екскурсія на човні.

Якось так трапилося, що побачив він човна в перший раз зимою під час ремонту.

— Прийшли ми, — супить брови Кокорнов. — Стоїть він, у кригу увійшов майже весь, машини на ньому розкидані. Так у мене все зразу й похолонуло. І в отакій холодній, сталевій рибині, думаю, доведеться чотири роки жити й працювати?

Кокорнов ховає очі.

— До чого дійшло. Гулять швидко почав... А в школі все теорія, а я все про машини мрію, а їх немає й немає. Закинув усе й докотився до того, що хотіли мене виписати, та начальник

Віра Маргулян прийшла на будівництво Харківського тракторного заводу з села, зовсім неписьменна. Тут, на грандіозному будівництві, в робітничому колективі одержала вона перші знання, стала активною робітницею, бригадиром жіночої бригади, вступила до комсомолу.

Закінчили будувати Тракторний. Віра Маргулян біля складного імпортного верстату. Вона наполегливо опановує складні механізми, техніку справи. Більше: біля свого верстату вона організовує цілу школу: 15 неписьменних робітниць, що ніколи не бачили верстату, — вчить В. Маргулян на своєму „Лоренці“.

Вона росла разом з заводом, вчилась і вчила інших; з темної неписьменної дівчини — комсомол виховав з неї передову робітницю — більшовичку.

В день XV-річчя ВЛКСМ уряд нагородив В. Маргулян орденом Леніна

заступився, залишив ще на час, щоб до осені іспити здав. Не здав я й до осені, і записали мене на базу підводної плавби... учнем - мотористом.

На базі мучить сумління Кокорнова. Він ще не усвідомив цілком свого вчинку, але вже відчуває всю його глибину. І хтось мов би нашіптує йому: „Неправий ти, Павло, неправий“...

Щоб заглушити цей голос, Кокорнов з головою заглиблюється в роботу, забуваючи про все на світі.

— Ходив до механіка. Він тепер флагманським механіком плаває. Товариш Саллус, Георгій Германович. Справжній комуніст і чоловік душевний. Ти обов'язково припиши, що я, Кокорнов—учень Саллуса.

„Він тоді оцього самого човна, на якому пливемо зараз, із мертвих воскресив.“

„Я до нього, розповів усе. Добре зрозумів мене тов. Саллус і взяв до себе.“

Кокорнов обтирає руки ганчіркою.

— Добре ми попрацювали, і вже тут я показав себе. Якби його, думаю, заглядати все, спокутувати провину свою перед командуванням. Ця думка найдуже мене гнітила. Душа боліла... Люди сплять, а я всю ніч над машиною працюю.

„Командування пішло мені на зустріч; попросився я на екзамен. Здав не погано на штатного моториста, і ось тепер на човні.“

Кокорнов спалахує коротенькою посмішкою.

— Чимало я прогавив. Хлопці вже плавали, а я не мав практики, та прямо на варту. І нічого ось, плаваємо помаленьку. На подарунок чотирнадцятому з'їздові залишився ще на рік служити. Тепер хотів до дружини поїхати, та тут ось тульські робітники листа надіслали. Довелося zostаватися. Працюю як старшина-машиніст.

„Працювати зі мною не беруться—боятися. Ну, а чим я винен, коли у нас змійовик холодника пропускає повітря? Мені не сказали. Стали машиністи усі сім змійовиків виймати—морочаться, гарикають один на одного. Ех, не так працюють! Боляче дивитися. Ходив, ходив повз них.“

„Підхожу, говорю—не так. А вони не твоя, мовляв, справа, не ти починаєш, не ти й складатимеш. Що ж, спаси й за це. А о дванадцятій годині виликає мене командир.—„Товаришу Кокорнов, ти можеш полагодити?“—„Есть,—кажу,—можу. На коли вам потрібно?“—„До дев'ятої години,—говорить—потрібно. У похід виступаємо.—„На годину,—кажу,—можна спізнатися?““

„А налагодив рівно до дев'ятої. Не спав...—і Кокорнов плутувати сміється.“

Човен біжить до місця ночівлі, дрижить, як живий, ось-ось полетить.

Вечір непомітно обгортає море сиве простирadlo туману.

Миготінням зірок промовляє ніч свій прихід.

Вільні від варті червонофлотці плавають на верхній палубі.

Комісар, спершись на леер, проводить задушевну розмову з понадстрелком.

Саша-баяніст сидить на гребі верхньої палуби нерухомо. а Шершаві його ботинки оббризкують хвилі, що перекочуються через борт човна.

У розстібнутий комбінезон Сашин вривається і парусить його свіжий вітрець.

Сидіти Саші, напевне, незручно, але в руках у нього баян; пальці й серце зайняті ним.

Міхи баяна натирають Саші шкіру під підборіддям. Роздратований гул дзвонів інколи приглушує мелодію, човен вібрує від ходи на всю, а з ним Саша і його баян.

Саша дивиться на обрій некліпаючими очима музики; а думки і задіяні пальці його награвляють пісню, і вона не спотикається, лагідно плине:

Розкинулось море широке
Від краю до краю землі.
Товаришу! Йдемо ми далеко...

На дні трюма, під трубопроводами лежить людина.

Вона працює, чогось шукаючи у залитому мастилом трюмі, і звивається, як ящірка на вогні.

Як вона могла пролізти вниз, коли відтулина, що веде туди, не більша за чверть метра?

Човен ледве-ледве погойдує. Мастило переливається по ногах людини, підходить до його шиї.

Ось людина, щоб мати упор, притуляється потилицею до гострого краю шпангоута. Людина примружується, бо мастило дуже близько плеще біля його очей.

У цьому місці, де працює людина, не можна випростатися на весь зріст, не можна сісти, не можна навіть стати навколуюшки. Можна тільки лежати.

А людина працює вже понад дві години.

Ось вона повернула голову вгору, щоб сказати щось механікові.

Це ударник Комісаров. Прийшов він до флоту з Волги, з пароплаву, де плавав мастильником і був помічником машиніста.

Коли Комісаров виліз із трюма і, розставивши ноги, став на весь свій зріст, мастило струмками стікало з нього.

Комісаров стояв рослий, жилавий. Виливаючи з чобіт мастило, він сміявся і похитував замащеною головою:

— Ох, і забруднився ж!

Через півгодини з люлькою в зубах, у промащеному чохла від кашкета, надітому, як берет, моторист Комісаров запитує у товариша, чи не схожий він у такому вигляді на Бернарда Шоу.

Плескаючи себе по стегнах, як плеще крилами молодий півень, Комісаров сміється:

— Мене описувати? Обрали, говориш? Та я ще дуже молодий. Ну що ж, хай ударник. Ми всі ударники, всіх вряд і крий — товстіша книжка буде...

Що я у трюмі плазував, це витівки природи. І на природу я мушу ображатися: створила вона мене таким довгим і пролазливим. Ніхто з човна у цю відтулину не пролізе, а я можу; ось кожного разу і пурінаю. Тепер то нічого, а взимку — огоді дрижаків схопиш! З одного боку тілові тепло, а з другого — як на вершковому морозиві лежиш.

„Ти про мене не пиши нічого, про

себе я тобі нічого більше розказати не можу, а передай там у Москві, куди поїдеш, що всі ми на варті п'ятирічки стоїмо і за неї — ти так і передай там на березі! — ми на які хочеш труднощі підемо, і ніяких капіталістів не боїмося.

Пізніше я довідався, що Комісаров даремно ображався на природу. До найважчих і найбрудніших робіт Комісаров кидався не тому, що вдався гнучкий і спритний, а тому, що:

... — Ударник — це той, що поперед усіх, як на війні комуністи. А ми тепер — як на війні, а я, бачиш, комсомолець...

Тепер ми йдемо між двох берегів. З лівого боку наш, з правого — фінський. Комсомолець Саша хоче, щоб обурено і гнівно звучав його баян...

Усі підводники пильно вдивляються у фінський беріг, ледве вкритий білою пеленою туману.

Дивіться і відпускник...

Балтика!

Багато йому, відпускнику, дала Балтика.

Чи не вона навчила його краще працювати, дала йому кваліфікацію?

Скільки зроблено походів, славетних походів!

Скільки бойових занурювань, ночовок на ґрунті, відповідальних атак під час маневрів!

Відпускникові цього вечора під Сашин баян здається, що і човен і товариші мовчки прощаються з ним.

Він дивиться, як, увесь здригаючись від стрімкого бігу, тягне човен за кормою піняві водяні провали і задерикуваті підкидає червоним своїм носом іскристі зелені бризки.

І, здається, що баян запитує його: „Чи не ти перший був гордий перед командами інших човнів стрімким бігом свого корабля?“

І беріг кличе, і море кличе.

А Саша все грає. Низько нахиливши праве ухо до баяна, він ніби перевіряє, чи так передає його думки баян. Пальці моториста бігають по клавішах, губи його ворухаться.

„Если бы была все такие ротозей,
Что б осталось от Москвы, от Расей?“

Ні, відпускник не така роззява. Сьогодні ж на стоянці подає він заяву комісарові,

та ще так складе, що комісар тільки похитає головою і подумає, засипаючи вночі: „Ще один краший zostався з нами“.

Якір з глухим буркотінням падає в чорну воду. Ніч накрила чорним крилом море і човни, як квочка своїх курчат. Інаш, і фінський беріг зникли у темі.

Тільки з нашого сліпучо-яскраві прожектори розкололи мовчазну ніч. Корабель, що потрапив у промінь прожектора, як метелик.

Внизу, в човні, награвють мандоліна й балалайка. Здається, що звуки летять із дна морського...

Ранком ми знову в морі. І знову човен то мчить над водою, то занурюється і блукає в німій глибині.

L—55

Конструктори-інженери працювали над рисунками нового типу субмарини. Англійське морське командування за цими рисунками замовило заводові Вікерс збудувати субмарину. Директор заводу, попи благословили цей згусток людського розуму і останніх досягнень техніки.

І перші, і другі, і треті, і четверті навряд чи підозрівали, що на їхньому човні, посланому вдарити на червоний Кронштадт, одного вечора обговорюватимуть підсумки червеневого пленуму ЦК партії більшовиків і червонофлотець скаже іншому червонофлотцеві:

— Який же ти, в чортової бабуски, ударник, якщо не залишаєшся на понадстрокову?

Так, ніхто з них не думав, що більшовики зуміють першим пострілом пустити на дно гордість англійського підводного флоту і — що ще сумніш — зуміють полізти за нею на морське дно, дістати й заново відбудувати.

Мало того — пустити в плавбу під червоним прапором Рад під старою назвою — субмарини „L—55“.

... Справа була під Кронштадтом, на третій рік інтервенції.

„L—55“ ішла під водсю; електро-

мотори працювали справно, команда була на місцях.

Командир „L—55“, гідний представник свого класу, спід води побачив: ось вони стоять, два кораблі.

Більшовики і, звичайно, військові Удача!

Після походу, на одержану велику суму за потоплених ось цих двох роззяв, можна буде за містом збудувати непоганий коттедж.

Тривога.

Торпедисти-наймити приготувалися.

Увага!

Плі!!

Торпеда пішла.

Поштовх від звільненого повітряного вантажу. Повітря, що увійшло до міноного апарату, підштовхує „L—55“ на гору.

Рубка її оголюється.

Командувач „L—55“ спокійний.

Англійські морські офіцери-підводники — спокійний народ, але цей спокій іноді переходить в нахабство, особливо у радянських водах.

Командувач „L—55“ був гідний представник англійського морського офіцера. З нахабною зневажливістю повісив „L—55“ після пострілу на випливання, щоб розстрілювати з гармат більшовиків, які рятуватимуться з міноносців на шлюпках.

Але більшовицькі міноносці спритно ухилились від англійської торпеди.

Головний, що тепер носить славетне ім'я „Артем“, досить вдало привітав англійську гостю...

З носової гармати в рубку „L—55!“

Влучний постріл міноносця, не бувши смертельний, проте був більш ніж несподіваний. Інакше, як міг офіцер-англієць розгубитися до того, щоб забути про квадрат, де сам же поставив міну для більшовицьких підводних човнів? Забути про те, що човен занурювався саме в цьому квадраті?

Треба тікати! Термінове занурювання!

У носові диферентні цистерни пущено воду, стерня на повному ході занурювання.

Циркулюючи на ліво, „L-55“ важко пішла вниз, у безодню, заспокоїтися і зализати рану.

І ось... скрегіт, міна зачіпає рубку, накриває її зверху, вдаряється об неї. Грім. Вогонь.

Сказано вривається до човна вода. Смерть...

Стрілка лага зупиняється на трьох тисячах міль першого й останнього походу „L-55“.

Нагорі радянські міноносці побачили стовбур води, вогню й диму.

Міноносці сповістили у Кронштадт: „У такому то місці була затоплена“... і т. д.

В Англії в списках адміралтейства „L-55“ викреслили мовчки.

Нашо знімати галас?

До англійського пролетаріату не повинна була дійти чутка про цю трагедію інтервенції.

Та вона дійшла. Більшовики вирвали з дна морського „L-55“.

Тридцять вісім трун на уквітчаній зеленню баржі, пім звуки радянського оркестру і з вартою радянських же моряків були передані на шведський пароплав.

Передані як жертви імперіалізму, як обдурені капіталістами товариші.

Цього не можна було приховати від усього світу.

Тоді загибіль „L-55“ англійське адміралтейством оголосило всенародно. І пролетарі Англії з гнівом довідалися ще про одно чорне діло інтервенції...

Відновленою і вдосконаленою „L-55“ увійшла до славетної сім'ї човнів підводного сполучення морських сил Балтійського моря. Ось вона дрижить уся, насичуючи акумулятори електроенергією. Її величезний тулуб спокійно розпластався по воді.

На високій і плескатій рубці, сконструйованій за рисунками командира Воробйова, чорними літерами з білими обводами нафарбовано: „L-55“.

На базі командир „L-55“ Воробйов розповідає:

— Нарком перед початком маневрів прийшов і в наш човен. Обдивився його увесь уважно. Питаю його, чи перейменуємо назву „L-55“, і якщо так, то

хотілося б знати, на яку саме. Нарком говорить: „Хіба вам не подобається... англійська назва?“ — „Ні, — відповідаю, — чого ж, назва хороша.“ — „Так хай, — говорить, — так і залишається „L-55“... — і посміхнувся.

Командир Воробйов сам посміхається і коситься на чорні літери.

— Дуже мудро зробив т. Ворошилов. Подумати тільки, скільки чужоземних кораблів зустрічаємо. Усі вони бачать напис „L-55“, пригадують факт, срамотний для Англії.

Командир „L-55“ Воробйов популярний не тільки серед підводників, але і у всьому Балтійському флоті.

В перший же день мого приїзду до Балтики скільки разів я чув від червонофлотців і командирів-підводників: „А ви його знаєте? Позналилися з командиром Воробйовим? Говорили з ним? Плавали разом з ним? Ну, і що ж?“

Але найцікавішу історію про командира Воробйова, історію його участі у відновлення „L-55“, підводники розказали мені після.

...Напружено стежив флот за підйманням „англійки“. Палко сперечалися підводники.

Одні казали, що човен нічого не вартий, бо вісім років, що був човен під водою, зробили свою руйнацьку справу, що смішно й думати про відновлення „англійки“. Другі, ентузіасти, що запалилися бажанням поповнити Червоний флот ще однією одиницею, повставали проти такої недооцінки підводного корабля. Невтомно доводили вони маловірам можливість відновити „L-55“, і серед них перший був Воробйов.

Командир Воробйов відрізнявся від усіх прихильників відновлення англійського човна тим, що старався заразити своїм ентузіазмом червонофлотців свого човна, особливо старших фахівців.

Він без кінця воював із скептиками, доводив потребу відновити „L-55“ хоч би як досвідного човна, на конструкції якого можна вивчити останню техніку можливого ворога.

Ось смертельно поранена „L-55“ у доці.

Командування вирішило; „L-55“ — житиме.

Здається, ніхто в душі не побажав стати командиrom сталевий вtoplениці, крім Воробйова, що прийняв це призначення, як нагороду.

Ставши командиrom „L — 55“, продовжуючи командувати іншим човном, Воробйов забув про сон.

Виявилося, що човен прекрасно зберігся, але треба було, не марнуючи часу, розібрати і змастити його механізми, бо на повітрі металеві частини моментально окиснювалися і вкривалися іржою завтовшки в палець.

Втомлений, але збуджений, повертався пізно увечері командир Воробйов на базу. Розповідав про те, як радісно повертати до життя за мерлий корабель.

Оповідання доходили до червонофлотців підводного човна і вони впивали їх в себе до останнього слова.

Робітники з побоюванням лазили у залізну вtoplеницю. Умови роботи були виключно важкі. Вода нанесла всередину човна багато глею, грязюки і мулу. Мазиво і пальне розклалися і невимовно тхнули.

Клапті людського м'яса застряли у машинах, у всіх механізмах. Черепи, щелепи раз-у-раз потрапляли до рук.

Командир Воробйов продовжував ділитися з усіма, кому дорога була справа відновлення човна, і одного разу команда його човна заявила:

— Дозвольте працювати нам. По червонофлотському, по ударному.

І три доби червонофлотці підводного човна добровільно працювали біля „англійки“.

Роботу провадили комуністи й комсомольці. Командир Воробйов невтомно керував.

Працювали червонофлотці справді по ударному, хоч ніхто й не складав договору на соцзмагання, хоч від смороду запаморочувалася голова й серце билосся як у людей отруєних газами. За ці три доби зробили більше, ніж за весь час від початку робіт.

— Наш особовий склад...

Командир Воробйов піднімає голову. Його великі, карі, вдумливі очі дивляться м'яко.

—...Наш особовий склад. Ну, та ви самі, напевне, бачили і чули про нього,

самі були підводником. Скажу тільки одне: з таким особовим складом я під у всякий час на всяку найскладнішу операцію

„Розкажу вам про випадок, який нас стосується „L — 55“, із своєї, так би мовити, практики командира.

„Колись під моїм командуванням човен виїшов у море. Завдання: виявити сили ворога і атакувати його. Не будучи казати чому трапилося так, що міноносець, який ішов на повний хід, вдарив нас у рубку. Побив її, зім'яв, зірвав гармату на верхній палубі. Збиті з ніг, у темряві, чуючи як булькотить десь над головою вода, ми каменем пірнули на дно.

„Паніки не було ніякої, ніхто з червонофлотців не кинув свого поста.

„Момент був, скажу вам, справді моторошний.

„Коли ж ми все таки благополучно впливли, другий міноносець із складу ескадри чергував біля місця нашого занурювання. Самі ми йти майже не мали змоги, тому вирішено було взяти нас на буксир.

„А треба сказати, був шторм, балів так на шість. Нас не тільки добриче колихало, але вода проходила і в човен через люк.

„І ось шість чоловік червонофлотців мусіли пройти обмерзлою палубою на ніс, прийняти буксир від міноносця і закріпити його. У мене серце стискувалося, коли ці шість відважних на животі плазували до носу човна. Усе, за що можна було вчепитись, знесено під час удару.

„Червонофлотців заливала вода, загрожуючи знести в море.

„Шість разів заводили вони буксир, і шість разів він обривався. Коли треба було подати буксир сьомого разу, червонофлотці відмовились виконати наказ. Такий випадок у військовому флоті, тим більше за умов аварії, самі розумієте, як можна розцінювати.

„Я спустився вниз подивитися, в чому справа. І знаєте, що я побачив? Усі шість, зовсім голі, сиділи біля камбуза.

Вони були сині, як утопленики, клацали зубами і дивилися на мене так, що я відвів очі.

„Мокра білизна валялася біля них на палубі.

„Що я міг наказати? Я мовчки пішов наверх. І знаєте що?

Очі командира Воробйова дивляться не кліпаючи, голос звучить небувало сердечно.

— Через невеликий час, якого не досить було навіть щоб передатися, усі пілоти червонофлотців вийшли нагору і оплазували обмерзлою палубою на бік човна. Я не вірив на власні очі, але... буксир було закріплено.

Командир Воробйов довго мовчав, отопивши очі в одну точку. Оповідання, видимо, глибоко схвилювало його.

Цього вечора командир Воробйов більше нічого не розказував. Тільки через декілька днів прекрасна історія шлюзовицької волі й упертості знайшла своє продовження в оповіданні командира Воробйова про відновлення „L—55“.

— Робота над відновленням „L—55“ провадилася бурхливо. Робітники відставали від нас. Червонофлотський склад ввесь час ішов попереду. Швидко робітникам передалася червонофлотська енергія...

Та як би не ентузіазм червонофлотців, човна не відновили б. Надходила зима, а з нею вогкість, сніг і, значить, нагибіль механізмів.

Нарешті, звільнили човен від вонючої юшки, почали розбирати механізми. Розібрали, густо змастили їх мастилом, склали на стінці. Зима наближалася, але червонофлотцям, що самовіддано працювали на відновленні „L—55“, і командирові Воробйову було душно від її наближення. Поверталися на зимівлю кораблі. Кожний дєк був потрібний для ліквідації ударів і покалічень під час літньої кампанії.

Човен почали переганяти з дока в док.

Але робота не припинялася.

Нарешті, „L—55“ і дві баржі з частинами її механізмів відбуксували до Ленінграду, на Балтійський завод.

І ось „L—55“ готова. Мотори перевірені. „L—55“ повинна вийти в море самостійно.

Командир Воробйов, бувши коман-

диром підводного човна, працював і здавальним командиром при заводі.

Здавальний командир повинен був випробувати й дослідити „L—55“ у плавбі. Морське командування прийме її після того, як вона витримає всі належні для цього іспити.

Командир Воробйов добився, щоб усю відповідальність за перший вихід човна поклали на нього. На нього і на червонофлотців, що багато попрацювали над відновленням „англійки“.

Морський канал метушливий. Десятки чужоземних пароплавів приходять і відходять. Тому великі підводні човни водили до Кронштадту на буксири.

На день відходу прийшов командир Воробйов. Як завжди акуратний, виголений.

Запитав, чи можна відходити.

Спокійно повернув ручку телеграфа.

Дав човнові повний хід і пішов у море, навіть не оглянувшись на провідників.

На перше спробне занурювання „L—55“ повів командир Воробйов з старшим помічником Холостяковим.

Не зважаючи на те, що „L—55“ відновлено було радянськими людьми на радянському заводі, її оповивала, проте, якась нездорова атмосфера підозри і навіть забобонів. Усі знали, що дісталася субмарина як подарунок моря і ніхто не міг забути розкиданих черепів і щелепів.

На мур гавані зібралося чимало цікавих, що прийшли подивитись, як командири Воробйов і Холостяков разом з усією командою прилюдно кінчатимуть життя самогубством.

„L—55“ вийшла на середину гавані. Зупинилася. Підготувалися до занурювання, задраївши усі вихідні люки.

Усі, що стояли на мурі, відчули, як у них похолонуло на серці, бо човен раптом ліг на бік, потім блискавично зник під водою. Коли розійшлись піна й кола по воді, чекали годину, чекали дві...

„L—55“ корком виплила на сонце. З відчиненого люка її з'явився спочатку кашкет командира Воробйова, потім опукле чоло і жваві очі старшого помічника Холостякова.

Під час другого занурювання історія повторилася: на бік, каменем на дно, фонтан з піни й пузирів.

Третій раз командував Воробйов повів „L—55“ занурюватись у відкрите море.

Серед човнів радянського типу, грізніших і потужніших, „L—55“ виглядає як каченя, що вилупилося з качиноного яйця, покладеного під гуску.

Воно менше й слабшіше, це ставле каченя, але поступатися не хоче ні перед ким і ні в чому.

„L—55“ сьогодні приймає торпеди. Сталеві сигари смерті повільно влазять в черево човна.

Одна, друга...

Готово. Англійське каченя нагодували досить.

Сьогодні у нас вечірка запитань і відповідей. Я запитую, командир Воробйов відповідає.

— Скажіть, Володимире Семеновичу, звідки ви такий взялися у підводний плавбі?

— І що робив мій дід? — повертає до мене довгасте, засмагле обличчя командир Воробйов. Потім здіймає англійський кашкет з великим козирком і м'яко посміхається: — Я навіть і про бабусю розкажу. Дід і баба мої — неписьменні селяни. Батько був маленьким поштовим чиновником. А я, знаєте, його син. До моря тягло давно, як себе пом'ятаю. Але військова служба чомусь не приваблювала. Сімнадцятий рік захопив мене у Катеринославі, в Гірничому інституті. З цього міста тікав від німців і самостійників. Захорів на тиф, ледве не вмер і дуже довго видужував. Прокинувся наприкінці вісімнадцятого. Працював у ВЧК Всерокомпому на евакуації.

Потім пішов добровольцем доволзько-каспійської флотилії. Взяли до штабу, в оперод. Після завідував шифрувальним відділом.

„Так, під час річних операцій і боїв плавав вниз по Волзі. 1920 року брав участь у десантних операціях у Персії, а це, знаєте, дуже цікава була справа. Потім потрапив вахтенним начальником на міноносець Каспійського флоту „Прочний“. Перейшов у Балтійський флот. Тут уже проти військової служби

нічого не мав. Вчився в штурманський класі, потім екстерном здав разом за всю школу.

Побажав плавати у підводному пішов на підводний човен „Волк“, потім на посаду старпома на „Змію“. Командував на човні чотири з половиною роки. Плавали багато й добре. Потім поступив на СКУКС, звідти потрапив на підводний човен і ось тепер командир „L—55“.

— Скажіть, Володимире Семеновичу, чи правду про вас розповідають червонофлотці, що ви колись під час мінневу невір підійшли непомітно до великого корабля, пофарбували йому борти і занурилися.

— Я особисто не фарбував. Та й не було, на мою думку, ніякої фарби. Напевне, хтось із червонофлотців пофарбував, а тепер на мене звалося.

— Може й це, Володимире Семеновичу, вигадали червонофлотці? Під час однієї аварії, коли міноносець збився з рубки, ви врятували становище, попередивши паніку тим, що стали спокійно фотографувати пошкодження.

— Оце правда, про фотографію. Про фотографію це вам вірно розповіли, сміється командир Воробков.

Сонце, як палаючий аеростат, знижувалося десь за Фінляндією. Малинові хмарки тихо зникали над Балтикою.

Контури рубки підводного човна „L—55“ різко викреслювалися. Гармата „L—55“ суворо дивилася в той бік, де знижувалося сонце.

І дуже виразно було чути, як один червонофлотець на „L—55“ сказав другому:

— Який же ти, в чортової бабуси ударник, якщо не залишаєшся на підводному надстрокову?

ТРИ РОКИ ПІД ВОДОЮ

Це не заголовок для фантастичного роману Жюль Верна. Дуже вже не з його дусі герой Сергій Миколаєвич Дукін, головний старшина, електрик підводного човна, комуніст-бригадир. Маленький, з трохи кривими ногами, жвавий, завжди виголений, чепурний. Двадцять сьомий рік минає, як Дукін Сергій Миколаєвич служить у підвод-

ному, і якщо приблизно підрахувати всі занурювання човнів, підводну плавбу його, виходить понад три роки безперервного перебування під водою.

Три роки в темній глибині, біля електростанції. Три роки небезпеки під час боїв імперіалістичної бойні і громадянської війни, у боротьбі підводної техніки з повітряною і надводною технікою.

Тепер цій людині п'ятдесят.

Але молоді сіро-голубі, вицвілі од вітру й солоних бризків очі. І ця людина ще не втомилася, вона й не думає, щоб іти з підводного човна.

— Якщо тільки не проженуть, нізачо не піду.

Начальник морських сил оглядає підводний. Високий, з широкими плечима, що ніколи не сутулилися, з примруженим поглядом справжнього моряка товариш Орлов обходить підводне сполучення.

На одному з човнів біля електростанції стоїть чепурний, маленький Дукін.

— Скільки? Двадцять сім років? Нагороджені? Ні? Я візьму вас до себе в Москву. Мені потрібні такі люди.

Старий моряк перевалюється на ледве покривлених ногах, але рука його біля боцманського кашкета нерухома і голос чіткий:

— Єсть!

Дукін не зник не виконувати наказів. Але увечері він стукає в двері командира сполучення Самборського, колишнього матроса, комбрига Балтійського флоту, що цілими днями пропадає з човнами в морі.

— Я розумію, що командувач дорожить підводним флотом, як ніхто. Я розумію, що з його приїздом багато повернеться на краще. Я чув, що командувач декого добре нагрів за неуважне ставлення до підводників, але... Ну що я робитиму там, у нього в Москві, у штабі морських сил СРСР? Ніколи зроду ні в яких штабах не засідав. Поклопочіть, товаришу командире, за мене перед командувачем. Я вже краще на човні залишуся, більше користі тут принесу.

Хто на підводному сполученні не знає Дукіна і кого на підводному спо-

лученні не знає Дукін? Комісари човнів і командири почали виходити у перші свої походи перед очима Дукіна—старішого за нього по службі в бригаді немає.

— Я—син невідомих батьків і вихованець вільного художника Дукіна. Я бував у різних країнах—в Англії, у Франції, в Італії, в Греції, в Турції, в Єгипті. До військової служби сам себе здав, і без документів. Прізвища не мав.

Закінчивши дивну тираду, Дукін не без гордошів додає:

— Зате мав щастя брати участь в грудневому повстанні у Москві. Через це й довелося тікати і здати себе військовому флоту, хоч і без прізвища.

Я не один слухаю оповідання Дукіна. На чистій, але неможливо тісній палубі головстаршин підводників цього вечора слухають Дукіна й інші, тому що розказувати Дукін вміє, як ніхто.

Всіляких історій за двадцять сім років підводної плавби назбиралося без кінця, без краю.

— 1905 року у флоті, самі знаєте, дух був вільний. Тому вирішили нас, новобранців, піддержати в армії і погнали у Брест-Літовську фортецю.

„З співами увійшли ми у фортецю. Вартовий аж скам'янів. Були ми обідрані й голі: по дорозі до фортеці все обмундирування пропили...”

„Коли настав час царського смотру, забігали офіцери: як таке дрантя перед „світлі“ очі показати. Видали нам флотське, ну і його ми дорогою послали наздоганяти перше обмундирування. Такий дух бунтарський був, гори могли зрушити.

Скільки подій пережив Дукін, скільки цікавих людей пройшло через його життя.

— Переправляли з Лібава в Чорне море човни залізницею. Ну й їхали, скажу вам. Цар так не їздив: над полотном військо, на станціях залаго. Приставили ми човни в Чорне море, зібрали, плаваємо. Жили ми на броненосці берегової оборони „Дванадцять апостолів“. Переробили ми дещо на його палубах, живемо на великий гвоздь.

„І жив ще у Чорноморському флоті Трегубов, чи то адмірал, чи то капітан першого рангу, і не було йому, бачите, на його ранг корабля. Так що ж зробили? Вигнали нас із „Дванадцяти апостолів“, розламали заново все. Вісімдесят тисяч всадили на ремонт для того, щоб цей самий Трегубов не сидів без корабля. Вийшов він перший раз у море, машина — фирк-фирк! — не може йти. Підняв сигнал: „У гавань увійти не можу“. Так і кинули „Дванадцять апостолів“ на злам. А остолоп над усі остолопи, звірюка над усі звірюки був у Чорному морі адмірал Чухнін. Людського в ньому нічого не було, крім носа.

„Це він потемкінське повстання придушив.

„А скільки матросів через нього на каторгу пішло, загинуло скільки — не перелічиш.

„Великий рахунок йому матроси заготовили. Укокошив собаку Чухніна матрос Акімов. Прийшов на дачу до адмірала, — „Нова Голландія“ називалася, — підійшов до адмірала і по матроському, без промаху, наповал. Укокошив матрос Акімов гадину Чухніна і не видав себе навіть перед пелюю.

„Замість Чухніна надіслали ще більшу звірюку — адмірала Вірена з Кронштадту.

„Привіз Вірен з собою інгушів, чорних, зарослих; у тому місці, де мусла б совість рости, у них нічого не росло. Одне слово, темні. Почали інгуші матросів бити. Як побачать, що більше двох зібралося: „Ви — воєнний, ми воєнний“ — і давай бити нагаями. Тільки й чути було: „Братці! Убивають!“ Терпіли, терпіли, та й склали тут матроси листа і послали до Вірена. Написали: „Жде тебе доля Чухніна“.

„Забрався геть, гад!

Дукін запалюється. Тіні загинулих товаришів, офіцери-самодури, походи, загибелі кораблів встають перед Дукіним в шеругу і не може з ними впоратися Сергій Миколаєвич.

Він то встає й ходить по кубрику, вимахуючи руками, то сяде за стіл; поклавши руки перед себе, відхне; сірі

великі очі його широко розкриті. І знову слова-прислів'я так і сипляться.

— Так, так. Фатум. Багато разів мусив був померти, втопитися.

Дукін перелічує по пальцях ті човни й кораблі, які загинули при ньому і на яких він служив, але в останні їх походи випадково не потрапляв. Раптом Дукін замовкає.

— Є в мене на душі одне горе, досі не загоїлося. Ненароком забив я товариша.

Мовчанка.

— Ось як було діло... Плавав я на підводному човні „Волк“, і не злюбив мене старший офіцер. Так недолюблював, що проходив мені не було. І все через те, що одного разу я його на сміх перед усією кают-компанією підняв.

„Працюю, розумієте, якимсь у човні. Бачу, уходить в човен офіцер, не наш. Питає: „Скажи мені голубе, що це ти робиш?“ Ось, думаю, дурний, невже не бачить. Відповідаю йому якусь нісенітницю. А він: „Нащо, голубе, каже, оце?“ Розізлився я, та таке став казати, що і сам себе здивував. Він говорить: „Так, так, дуже добре!“ — і пішов.

„Я дізнався та пізно, що цей офіцер був не чужий, а призначений на наш човен старший офіцер. Після у кают-компанії захотів він похвастатись перед офіцерами ж і передав їм усе, що я йому сказав, тільки як своє. Ну й підняли ж його на сміх!

„Зрозумів він усе, прийшов на човен, підносить до мого носа здоровенного кулака і шипить: „Ну, каже, сукин син, у зажену я тебе“.

„Нацькував на мене боцмана, і сам позаду так і ходить. Скрізь я винуватий. Змарнів я тоді і схуд. Лягаю, бувало, спати й думаю: де я завтра опинюся?

„Ось пішов „Волк“ у свій славетний похід під час імперіалістичної війни, коли він німецьких пароплавів з коштотним вантажем за один день затопив більше ніж на 27.000 тонн.

„Вночі виплили ми, щоб зарядитися, коло берегів Христіанії. Із великого ума задумали заряджатися на найжвавішому місці. Стояв поруч нас нейтральний „купець“, з хрестом на борту.

„Врятував нас усіх боцман Іванюк, — він і тепер на човнах плаває. Орлині очі мала людина. Справа, бачте, так обернулася, що за нейтральним „купцем“ зловився німецький міноносець і готувався напасти на нас. Його то щогли й примітив Іванюк. Пробили у нас тривогу, та не тривога вийшла, а паніка. Надто вже в безпеці себе почували. Міноносець вискочив, випустив на нас торпеду — жаж! Стою я біля електростанції, і почувися мені слова: „все готове“. Я думав, що все готове до зачурювання, після виявилось, що це хтось про наше становище сказав: все, мовляв, готове — пропали. Я ж не розчув і з опалу дав моторам повний хід.

Дукін зідхає і зчищає невидимі порошинки з штанів. Рябе обличчя його суворе, очі дивляться кудись поверх наших голів.

— Вийшло так, що не встигли ще переключити дизелів, ну і сталася найжорстокіша аварія. Товаришеві в груди спіраллю і з ніг геть...

„Було це об одинадцять годин сорок і п'ять хвилин вечора.

„З від'ємною плавбою провалилися ми під воду. Виявилось, що товариш усім нам урятував життя. Бо якби човен пішов на повний хід, то німецька міна якраз влучила б у нас.

„Пішли до Лібави. Наступного дня о шостій годині ранку товариш помер.

„Увійходимо в гавань, уся ескадра вишикувалася, з оркестром нас, як переможців, зустрічають.

„Побачили, що у нас на човні флаги трохи спущено, як завжди буває, коли покійник на борту, — замовкли.

„Стали товариша з човна на базу виносити, побачив мене старший офіцер, показує пальцем на покійного і реве, як тигр: „Дивись, сукин сину, що ти наробив!“

Дукін стискує рукою коробок з сірниками.

— Не їв, не пив, з вартування не сходив. Старший офіцер зовсім оскаменив, побачивши мене. — „Забирайся геть!“ — „Куди, кажу, накажете?“ — „До порта, додому!“

„Ось як у нас виховували!

До кубрика увійшов черговий по човну.

— Товаришу Дукін, де ви сьогодні спати будете?

— Звичайно, на човні. Належить на човні, значить іду.

Дукін легко підхоплюється, одягається швидше за молодого і піднімається по трапу вгору. Я теж іду за ним.

Ніч.

В чорній воді відпочивають човни. Горять їхні вогники, як світлячки. На залізних палубах гулко вистукують кроками години своєї варті балтійські підводники.

Дивлюся, як спритно перебігає Дукін трап, зістає на рубку і зникає в люку.

Довго стою і дивлюся на люк, в якому зник Дукін і слухаю, як зідхає море в такелажі.

Про що думає тепер Сергій Миколаєвич там внизу, біля електростанції, на самоті?

Днями, вільними від походу, Дукіна важко впіймати. Він поспішає з човна на базу, з бази на човен, завжди чимсь занятий, завжди щось вигадує.

Повільно він ніколи не ходить і на диво легко носить на покривлених ногах свої п'ятдесят важких років. Або десь читає. Перечитав Дукін силу-силенну книжок і при нагоді любить поговорити на улюблену свою тему про культурність.

— Я люблю з молоддю працювати.

„Ось прийдуть вони на човен вперше, незграбні, неспритні і до всього доторкнутися бояться. А я їм негайно завдання. Розтлумачу як слід, а потім кажу: „Я вмер. Мене немає. Працюйте“. І роблять, та ще як роблять!

Сміх бризкає з вицвілих очей Дукіна. Він махає рукою і знову поспішає на човен.

КОМАНДИР ВІД КОМСОМОЛУ

Непосидяка, жвавий, завжди бадьорий Холостяков сповнений енергії, завзятості. Веселі його очі, здається, весь час один з одним змагаються, який з них заблищить яскравіше, задерикуватиме.

Син залізничного машиніста, сам робітник, учасник громадянської війни, Холостяков сповнений життєрадісної енергії і здається молодший за всіх комуністів — командирів човнів.

Комдив Скриганов поводить з Холостяковим, як батько, що не тільки підхвалює й радіє за успіхи синові, але й не пропускає випадку продрати за недогляди й перегини.

Ні один вчинок молодих командирів-комуністів не проходить мимо політвідділу, і в цьому відчувається непослабне піклування про кадри, трохи суворе, але любовне ставлення до молодого командира, члена партії, спіткнутися якому так легко в такому складному сплетінні підводної техніки і революційної військової дисципліни.

Начальник політвідділу підводного сполучення товариш Спалвін, що віддав революції більшу половину своїх років, з особливою м'якістю говорить про комуністів-командирів.

— Як правило, у комуністів-командирів атестати добрі.

І прищурює за посмішкою добрі очі.

Про командира Холостякова він згадує, як про свого особистого вихованця, що подає великі надії.

Командир Холостяков вміє розповідати. Немає ніякого сумніву, що, якби він почав писати книжку про підводників, пролетарська література дістала б правдивий художній роман.

— Під час лютневої революції сидів я у вищій початковій школі, а після лекцій бігав по місту. Мазав з хлопцями морду Миколашці на портреті чорнилами. Більш ніякої участі у лютневій революції не брав.

„Приїхав брат з фронту. Брат — більшовик. Розказував він про війну. Говорили ми з ним багато. Ну, взагалі, цілком ясно стало з ким, куди і за чим.

„Більшовики у нас тоді голосували за список номер тринадцять. Агітував і я за цей тринадцятий номер, розклеював його по вулицях і в школі. Мав сутичку з інспектором школи. Виставили. Просто і добре.

Холостяков працює в залізничному депі, на сірниковому заводі, на лісопильному, продає газети. Жовтень дав

Холостякову до рук гвинтівку і поставив його на лівий фланг червоної гвардії...

Вперше бився Холостяков проти окупантів-німців. Німці, спираючись на розвиненішу техніку, розстрошили робітничі дружини Насилу втік Холостяков із панцерника.

Потім осівся у спілді робітничої молоді „III Інтернаціонал“, з головою пірнув у роботу.

Після комсомольської мобілізації їде на південний фронт проти Денікіна.

Бої під тихою пустелею, криваві вуличні схватки у Курському, бої під Орлом.

На II Всеросійському з'їзді комсомолу Холостяков засідає делегатом, у перервах їсть, як і всі делегати, воблу, і довго не затримуючись, їде на Західний фронт.

Працює політруком 511 полку, що втрапив у бою половину особового складу.

По ротах ледве нараховують по 40 багнетів; у боях на Мозирі героїчна 51 дивізія сходила кров'ю за революцію.

В бою 8 травня, коли поляки, озброєні антантівською технікою, розгортаючи успішний наступ, виводили фронт до Дніпра, були кинуті кращі працівники ревтрибуналу, політвідділу і всі кращі сили парторганізації.

— Нас оточили білополяки. Почали ми з боєм відступати. Ішов я поряд з Голувченком: не друг — брат. Хотів перелізти мій Голувченко через тин, так і залишився навколяшки з польською кулею у животі. Тримається за живіт, дивиться на мене, усміхається.

— „Подивись, який я.

„Не знаю, як у мене вийшло... З жалості, чи що... Та тільки й спромігся я йому сказати:

— „Бідненький!

Під опуклим чолом командира Холостякова ніяк не видно очей. Обличчя командира Холостякова якесь раптом старішає. Очі спущені. Але знову піднімається пасмо волосся, знову веселі вогники грають в очах Холостякова.

— Мертвий Голувченко і врятував мене. Пробіг я від нього кроків десяток. Ліг на ріллу, лежу. Партквиток і всі

документи сховавав у землю. Порожній наган кинув у бік.

„Бачу: спираючись на дерево, стоїть польський унтер-офіцер і спокійно так цілитися в мене. Стежу за мушкою гвинтівки, міркую: якщо вистрілить, потрапить прямо в чоло, межіочі. Цілитися йому добре. І я дивлюся в дуло гвинтівки, не моргаючи очима, не в силі відвести їх, як під гіпнозом.

„Ось, думаю, і смерть, ось зараз натисне курок. Несподівано для самого себе кричу:

— „Пане, я поранений.

„Крик мій злився з грюкотом пострілу, але мені здалося, що гукав я дужче за постріл. Рухаюся — нічого, ніби не зачепило, здоровий, а плітунове біжить до мене. Знаєш, Петро, як зацькований заїць замре, вуха притулить до землі і серця свого не чує. Так і я. А він, милий Голувченко, любив одягатися фартово і носив чоботи саф'янові, розкішні, тому що й сам був красунь на диво.

Бачу, пробіг повз мене унтер до Голувченка. Я повернувся, дивлюсь і бачу: польський рядовий солдат тягне один чобіт з Голувченка, другий рве плітунове. Обидва гарчать, як собаки над кісткою. Розмова:

— „Ти мусиш мені віддати, я перший взяв! — задихається од зажерливості рядовий.

— „Ти мусиш мені віддати, я естем плітунове! — гиркає унтер-офіцер.

„Далі лайка польською мовою з додачу руського мату.

„Чоботи взяв плітунове. Обидва, розпалені, підходять до мене.

„Питають мене: комуніст, єврей, більшовик? Я відповідаю, що ні те, ні друге, ні третє, і прагну пояснити, що я всього тільки мобілізований солдат. Подивилися, щось сказали.

„Не стільки розумію, скільки відчую всім нутром, що йти не можна — продиравлять спину. Не спускаючи з них очей, кажу:

— „Ні, не піду. Дороги не знаю. Заплутаюся. Не піду. Нізащо не піду. З вами — згоден.

„Побурчали, повели. Привели до лісу. Дивлюсь, група наших: командири, від-

повідальні працівники, ревтрибунальці, поранені, вимучені.

„Удаємо, що не знаємо один одного, не розмовляємо, хоч на серці й горе велике. Повели. Ідемо, і в кожного в голові: аби тільки не до того міста, де кожен обиватель вважає за свій обов'язок показати на нас пальцями.

„Зідхнули полегшено — ведуть до містечка. Вишикували біля церкви. І раптом з'являється в оточенні польських офіцерів „чисте мистецтво“. Був у нас у політвідділі такий типик, завідував художньою секцією робосвіти, плакати малював, вистави ставив, називав усіх нас на ймення й по батькові і обов'язково додавав: „дорогий товаришу“. Іде цей типик і здалеку ручкою махає, а підійшов, кашкета зняв і здорв'яється:

— „Здрастуйте, дорогий товаришу такий то.

„Зрозуміло. Так ми всі й засипалися. Сидимо під охороною. Запитуємо жандарма, — опудало таке у жовтому, — що з нами буде. Опудало відповіді не затримує:

— „Перестріляємо і в Дніпро кинемо.

„І так мені жити тоді захотілося. Вирішив я змитися до основної маси полонених. Вночі пішов один і змішався з натовпом полонених.

„Їсти нам майже не давали, вимучували військовим навчанням, голодних, завошивілих.

„Один день дають оселедець, другий день дають оселедець, третій день дають оселедець, четвертий і п'ятий дають оселедець. Їли і дуже хотіли пити. Тоді привозили воду бочками і видавали за всі дні разом гливкий, важкий хліб, по три буханки на брата. З'їдали все за мить, а нас також моментально поглинала холера, тиф і дизентерія.

„Так закопали ми в жовтий пісок п'ять тисяч товаришів, землю зарівняли і на тому ж місті... провели залізницю.

„Вирішив я тікати. Одного разу під час робіт пірнув у жито. Колосилося жито високе і мене добре приховало. Ліз, чув як довго шукали, стріляли. Відлежав три дні, нічого не їв, не пив і, коли відчув, що зараз умру, вийшов

на узлісся, зайшов до лісника, розповів хто я.

„Нагодували, поклали спати добрі люди. Вранці, як тільки розтулив очі, побачив жандарма. Добрі люди виказали. Жандарм вперше привітався зі мною двадцятью шомпольними ударами у сидячі місця...

Голос командира Холостякова затишає, як доспівана пісня.

Спогади тихими птахами линуць над командировою головою і він сам ніби дослухається до шелестіння сторінок минулого.

Тепер видно, що командир Холостяков не такий уже молодий, як здається на вигляд.

Інакше, звідки б узялися зморшки біля очей, чого так понурилася голова.

Але це — мить. Командир Холостяков підносить голову і знову говорить, як і раніш, легко:

— Знову в полоні, знову думаю про втечу, а покищо вантажу мішки по сім пудів з борошном, цукром — подарунки від Антанти Польщі.

„Ідеш, бувало, ноги розкорячилися, ось-ось мішок придавить до землі. А працював по вісімнадцять годин на добу. Гадивився на офіцерів. Треба сказати, більш закінченого типу злодіїв і хабарників, ніж польські офіцери, важко знайти.

„Дивлячись на них, іноді крали й ми. Потім роздавали голодним сало, ласощі, м'ясо, консерви американські, французьке варення, англійські бісквіти. Я спробував і зразу ж упіймався на французькому варенні. Банка на чотириста грамів ваги.

„Офіцер сказав:

— „Ну, ось узяв, а чи розумієш смак? З'їж усю банку і розкажи мені, з чого варення зварено.

„Я з'їв усю банку, прийшов, заявив: „Полуниця“, за що й призначили мене на помічника магазинера.

„Потоваришував я швидко з одним полоненим комуністом. Працював він на форту генерала Хлопацького сюсарем. Непримиренний комуніст, людина залізної волі. З ним то й вирішив тікати, і, щоб якнайнахабніше вийшло, саме через цей форт.

„Переодягся шляхтичем. Пішли. Поминули всі застави. Раптом постріл... Товариш мій стоїть. Не любив він вогневої спину показувати. Я ж пригадав, як тікав зайцем від кондукторів, гуляв у стіжок сіна.

„Витягли.

„Били ногами в обличчя, живіт...

„Товариша вдарили кортиком у груди.

„Привели на допит. Допит, як співає пісня, був простий: удар—наган. Тільки замість нагана били в обличчя браунінгами, і, що найобразливіше, вибили мені одним ударом два зуби... Ну, так ось. Я спочатку було вивернувся, кажу, що у Францію хотів іти до родичів. Так товариш, мій, упертий, відрубав:

— „Та хотів тікати, більшовики ми, ваші вороги. Не можемо тут сидіти, коли ждуть нас свої.

„Били по звірячому. Довго терпів товариш, не кричав, потім горланив, потім замовк. Били його до нестями. Прийшла і моя черга. Показали на радянський плакат.

— „Що то естем?

„Відповідаю:

— „Не вемо.

„Удар збиває з ніг. Падаю. Підхоплює інший, знову б'є. Я хитаюся, як маятник, від одного ката до другого.

„Вирок — шорка. Привели. Стоїть круглий стільчик без спинки. Роздягли. Пробирав оборонятися — побили. Скрутили. Поклали. Почали бити. Лічили до семи, потім серце захололо. Тільки напівсвідомо пам'ятаю, як вибив з під себе стілець, скочив. Били довго. Битих нас кинули у Варшаві до тюрми, і я вже був з комуністичною карткою. Було це в дні нашого наступу на Варшаву.

„На ранок нас переводили всередину країни. По всіх вулицях до вокзалу на нас побитих, скривавлених і голодних кидали пляшки й каміння. Крамарі били в обличчя гарячими булками, а жандарми не давали їх їсти.

„На вокзалі побачила нас польська буржуазія. Тикає парасольками у вічі. „Убивці! — гукають. — Дайте їх нам, чи варто возити далеко для того, щоб там розстріляти?“

„На вокзалі смерть присунулася до нас дуже близько. Не розірвали випадково... А вночі везли через міст, недалеко від радянського фронту...

„Чули ми, як татакає рідний „максим“, бухкають тридюймовки. Як ми мріяли тоді, щоб хлопці натиснули і захопили поїзд. Загнали усіх до комуністичного бараку.

„Маленький поляк, унтер-офіцер, шура, не любив більшовиків. Особливо тих, хто на нього дивився зле. Коли він увиходив, усе населення бараку інстинктивно лізло на нари, пригортаючись до стінки. Унтер ішов поміж нарами. У бараку було тихо-тихо. У барачній напівмлі, біля самих стін, блищали очі. Цей маленький вампір шукав „зеленого, злючого“ як він говорив, погляду на нього.

„Зупинявся. Сипким голосом, помахуючи стеком, кликав господаря „зеленого погляду“ до себе. Розмова завжди була трафаретна:

— „Більшовик? Єврей?

„Дальші дії унтерів залежали од відповідей. Якщо він чув „ні“, — розлютовано кричав:

— „Як то ні! А чому сидиш у комуністичному бараці?—і з розмаху бив рукою.

„Якщо унтер чув: „Так, комуніст“, — він ще більше лютував.

„І бив стеком, збиваючи з ніг.

„Ще гірша була справа, коли жертва мовчала. Тоді унтер горланив:

— „Що?! Цехнеш с польським жаленером розмовлять?—І бив обома руками... Захищати себе або товаришів не можна було — близько стояла варта...

„І вийшло так, що комуністичний барак став моїм першим комвузом.

„Почали ми організовуватися. Підкупили польських офіцерів. Це дуже легко. За недзвгий час скрізь були наші. Комендантами бараків, різниками хліба, куховарями. Це були організатори. Через них і йшла уся робота.

„Тоді Савінков через газету „Свобода“ пробував нас агітувати. Балаховці не встигли як слід організуватися, щоб під виглядом полонених проникнути до СРСР. Ми вже знали їх усіх на

прізвища. І ніхто не пішов до СРСР під час обміну полоненими.

Прийшов Холостяков до СРСР змушений. Мідно сів у комсомольській організації. Працював у Гомельському губкомі. Потяг до бойової роботи не давав йому спокою.

Комсомол бере шефство над червоними моряками. Холостякова не відпускає комсомол. Секретар губпарторганізації Гантман. З ним Холостяков сидів у полоні. Холостяков сказав Гантману:

— Надсилайте до флоту, а то втечу.

Так попав Холостяков до Балтійського флоту, третьої роти. Після присяги призначили в школу командирів. У школі Холостякова і його друга, чорномазого, енергійного червонофлотця, охопило бажання вступити до школи комскладу.

— Підготовки в обох не було, проте було багато енергії і любові до флоту.

„Товариш говорить:

— „У мене є багато рису; якщо їсти його ночами, обов'язково екзамен до підготовної школи комскладу витримаємо“.

„Добре. Імо вночі рис і вчимо алгебру. Мабуть, рис допоміг, бо через дві доби стояли перед екзаменатором і обидва мали по трійці.

— „Знову три доби їмо рис і вивчаємо тригонометрію. Йдемо на екзамен і дістаємо по трійці. Провалилися ми на корові й класиках. Корова обурила товариша тим, що мала чотири шлунки. Усе гаразд — двоє очей, ноги, роги, а коли справа дійшла до шлунка, то товариш став „бузить“:

— „Подумаєш, — говорить, — у всіх один, а в неї чотири. Мабуть, тут опечатка, а якщо опечатка в книзі, то, звичайно, і вчитися по ній не можна.

„Набрали ми серйозного вигляду, — пішли на екзамен. Дісталось мені відповідати про горобця. Почав я:

— Він, которий літає, крильця у нього, звичайно. Кінський гній ще кляє...

„А далі — ні гу-гу. Заліпили нам по двійці, через те, що товаришеві дісталась саме корова. З класиків:

— „Що ви знаєте?

„Ми відповідаємо:

— „Деревню“ знаємо Пушкіна.

— „Більше нічого?”

— „Більше нічого.”

„За „Деревню“ нам нічого не поставили.

„Залишилася хемія, а до екзамена з хемії один день. До того ж і рисувесь поїли. Прийшли до школи, говоримо:

— „Хемії не знаємо, але вчитися дуже хочемо.

„Прийняли.

„Після школи, цього морського робітфаку, перейшли до Гідрографічної школи, яку я й закінчив одним з перших.

Плаває Холостяков штурманом, слухає курси вдосконалення комскладу, призначають його старшим помічником на „L — 55“. Тепер командує човном, і не тільки командир, але й комісар.

У двері каюти постукали. Увійшов червонофлотець. Він прийшов до командира з своїми сумнівами й турботами.

Термін служби у флоті закінчився; червонофлотець хотів залишитися, але в Ленінграді не було кімнат, ніде було жити йому й дружині.

Швидко командир і червонофлотець забули про мене.

Комуніст, він прийшов до Холостякова більше як до старшого товариша, ніж до командира.

Командир Холостяков вперто боровся за фахівця-комуніста, бо човни, як ніяке виробництво, вимагали до себе найкваліфікованішої любові, і між човнами сполучення відбувалося змагання на більший відсоток понадстроковців.

Холостяков не говорив про обов'язки члена партії, про соцзмагання і оборону країни. Від добре розумів, що червонофлотець так само як і він розв'язує всі ці питання. Командир говорив про кімнату, про дружину, про навчання, але ці звичайні слова так тісно перепліталися з питаннями, що стоять перед партією, і ролею комуніста у флоті, що червонофлотець, видимо, вже не розумів, як він міг подумати про те, щоб піти.

Заспокоєний, повеселівши, червонофлотець пішов.

На човні командира Холостякова

ударники-комендори по більшовицькому підносять рівень своїх практичних знань.

З початку весняної кампанії комендори Чутов і Молчанов і наводчики Ключев і Андреев тримають перше місце в артилерійській стрільбі. Недавно вони ще раз підкреслили, з якою високою свідомістю ставляться до дорученої їм справи.

У стрілянні вони досягли ста процентів влучання.

... Дві доби блукав підводний човен по морю.

Він занурювався, випливав, робив учбові стріляння.

Я бачив, як спокійно виконували накази свого командира червонофлотці, як чітко налагоджено організацію служби. І сам човен жодного разу не підвів ні командира, ні червонофлотців.

Я дивився на Холостякова, на командира, що вийшов з лав першого комсомольського призову, і був спокійний, як у санях, коли човен з крутим диферентом на ніс мчав крізь водянні товщі.

САЛЛУС

Це прізвище флагманського інженера-механіка сполучення, але звучить воно як похвала, як гордість, як щось гідне пошани.

„Я учень Саллуса“.

„Коли ми з механіком Саллусом човен рятували“.

„Він працює як Саллус“.

„Та якби не раціоналізація, яку застосував Саллус, та якби він сам, як чорт, не працював, то...“

І так без кінця. Про флагмеха Саллуса на підводному сполученні не розмовляють з рівновагою. Ім'я Саллус для раціоналізаторів, ударників, мотористів на човнах — це прапор.

І мимоволі уявляєш собі людину величезного зросту, з розкотистим, як рев дизеля голосом, з чорною бородою, забрудненого, що лається як боцман парусного флоту, і з ботинками № 46 на ногах.

— Бачите, я, власне кажучи, до флоту був чоботарем. Батько мій, моряк торговельного флоту, дуже довго служив на флоті. Імперіалістична війна доконала — батько став божевільний, — ось

мені й довелося взятися за це ремесло.

Саллус несміливо посміхається, потирає одну об одну сухі руки. Голос у флягмеха тихий, рівний. Вигляд стомлений.

— Я з батьком побачив не одну країну. Хлопчаком роззявляв рота у Єгипті, в Турції. Гамбург — це місто може заразити любов'ю до моря кожного. Попався і я. Море, кораблі — ось про що я мріяв, а життя посадило мене за чоботарське ремесло... А втім, воно ще більше змушувало мене любити море. Ось на морі, думав я, хоч і шляхів багато, та ніякого брудного взуття лагодити не треба.

„Вдень учився, вечорами чоботарював, вночі повторював лекції і здав за середню освіту, добре здав.

„У Батумі тоді були англійці-окупанти. Якось я познайомився з комуністами-антишми. Від них то я й почув вперше про комуністичну партію і революцію.

„Якось застукали всіх нас і мене разом з усіма. Ледве відкупилися від Грузії. Потім — радянська влада. Працював я в комсомолі, до Політехнічного інституту вступив і чоботарське діло не кидав. У вільні хвилини бігав до моря. І, звичайно, швидко вступив до військово-морської школи у Батумі. Коли її розформували, поїхав до Ленінграду, до військово-інженерної школи. 1928 року, закінчивши інженерну школу другим, Саллус потрапив інженером-механіком у підводний флот.

Був у бригаді один човен. Мав човен номер, назву і стояли на ньому потужні вередливі машини. Ще в царському флоті човен більше стояв біля стінки і ремонтувався, ніж нишпорив у морській глибині. На нього давно махнули рукою, і десь готували присуд човнові — аняти з постачання, тобто залишити його далеко не на почесну смерть.

Саллус якраз потрапив до цього смертельно хорого човна, потужні механізми якого вже кілька років ждали вільних рук і ясної голови механіка. Саллус зрозумів, відчув, що човен не повинен вмирати, і що відремонтований

вмілою рукою він зможе ще послужити.

Не слухаючи скептиків, цілі доби не відходив Саллус від машин. Креслив ночами, щось записував.

Машинне командування човна зразу відчувало вмілі, тверді руки, ясну голову нового інженера-механіка.

Потім вийшло так, що тихий з рівним, спокійним голосом інженер-механік зумів прищепити певність цієї справи й машинній команді. Інженер-механік не тільки підбадьорив машиністів, він розкрив перед ними радість раціоналізаторської роботи, кожного фахівця навантажив так уміло, що робота пішла справді більшовицькими темпами.

Розібрану машину детально вивчали. Кожен фахівець, не кажучи вже про інженера-механіка, тільки й думав цими гарячими днями, якби усунути недоліки в машині, вдосконалити її, примусити працювати так, як повинна працювати всяка машина на доброму радянському човні.

Минав час.

Чи знає більшовицька воля поразки?

Саллус випростовується, сірі глибокі очі його сяють.

— Плаває тепер. Плаває не гірше за інші. Потужні механізми його захоплюють таких ось людей, як Кокорнов. Раціоналізацією досяг я того, що на вахті стоїть уже не сім чоловіка, а тільки три.

Червонофлотці люблять човен за швидкий хід, з охотою на ньому плавають, пишаться ним.

Не кінчаючи фрази, Саллус схоплюється, лізе до шафи, до шухляд столу, дістає рисунки, рукописи. Всю каюту флягмеха завалюють вони.

Саллус — голова комісії раціоналізації підводного сполучення, він збирає дорогі крихти досвіду, аналізує хороб машин і способи їхнього лікування, ночами любовно фіксує все це на папері, готує до видання фундаментальні праці: 1. Хороби індикатора. Недоліки індикаторних приводів. Аналіз індикаторних діаграм. 2. Аналіз аварійних випадків з двигунами внутрішнього згорання.

І ще інші праці готує Саллус до друку.

Через кілька днів я зустрів флагмеха Саллуса на човні.

За звичкою флагмех поспішав кудись, ішов трохи згорбившись, тримаючи портфель під пахвою.

— Ось я виготовував для вас підсумки нашої раціоналізації. В цій галузі у нас усе гаразд. У наших червонофлотців стільки дивної енергії. Усі „закисання“ і аварії механізмів наводять на них не сум, а піддають бажання, щоб там не було, виправити, поліпшити.

Саллус посміхається м'якою посмішкою, хоче йти, але потім, пригадавши щось, затримується і тихим голосом, дивлячись собі під ноги, говорить:

— Я не знаю, чи записують, чи запише хто подвиги товаришів. Але самі ми їх, хоч нам і соромно, знаємо мало...

„Всього не пригадаєш. Треба спільно стежити і записувати. Та й справа не в самих фактах, справа в тому, рачого червонофлотці, ризикуючи життям, працюють забуваючи про відпочинок.“

„Хто це знає, той зрозуміє, яка безмежна відданість червоним флотців своєму робітничому класу. Той відчує, що значить бути командиром у таких червонофлотців.“

Човен, на якому я плив у море, був цілком готовий до відходу. Він тримався тільки двома сталевими тросами. Саллус віддали один. Червонофлотці зібралися прийняти трап. Саллус легко перебіг по трапі, міцно держачи портфель під пахвою.

Другий кінець віддали. У човні, де сидів я, у самому його серці, загули потужні мотори.

База стала відсуватися. Спереду лежало море і ми йшли до нього.